

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF

(1795—1855)

Irta: Dr. Veress Endre.

Eletének 42-ik évében járt gróf Kemény József, mikor 1837-ben legféltettebb kincsét — könyveit, okleveleit és kéziratait — közcélra szánta: a Kolozsvárt felállítandó Erdélyi Múzeum alapjául.¹ Micsoda önmegtágadás kell ahhoz az elhatározáshoz, hogy íróember megválték gyűjteményétől! Hiszen Kemény József már 1829 óta irogatott,² s épen akkor készült az erdélyi forrásművek kiadásának megindítására, ami magában is nagy könyvtárt kívánt és tétélezett fel. De pazar áldozatkészségében a könyvtár-alapító nagy elődök nyomába kívánt lépni: báró Brukenthal Sámuel erdélyi kormányzó, gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök és gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár nemes példáját követte volna Erdélyben, miként azt Magyarországon gróf Széchenyi Ferenc követte a Magyar Nemzeti Múzeum megalapításával.

Húsz esztendővel ennek a Múzeumnak törvénybe iktatása után, 1828-ban, Bölöni *Farkas* Sándor vetette fel először az Erdélyi Nemzeti Múzeum gondolatát. Ezt akarta volna Kemény később megvalósítani, de ez a vállalkozás nem sikerült. A hatalom a magyarság megerősödését görbe szemmel nézte, ellenben megengedte 1840 őszén a szászok Landeskunde-Verein-jának létrejöttét. Kemény ebből az engedélyből merített reménységet az Erdélyi Múzeum sikeréhez, s ezért 1841 február 24-én a család másik ágából származó gróf Kemény Sámuellel együtt-

¹ Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékkönyve*, 9. l.

² Első cikke *Kolozsvári Phoenix* címen a Tudományos Gyűjtemény 1829. évf. VII. füzeté 101—111. lapján jelent meg.

tesen előzetes levélben jelentette be Küküllő vármegye rendeine, hogy a jövő országgyűlésen fel fogják ajánlani gyűjteményeiket a Kolozsvárt állítandó Nemzeti Múzeum alapjául s erre támogatásukat kérik.³ Közben, a girás gyűlésen a nevezetes levelet azonban nem olvashatták fel, mert a Rendeik előre megegyeztek abban, „hogy a történet elnöki erőszak miatt semmi tárgyat elővenni nem fognak;”⁴ de amint nemes szándékuknak híre ment az országban, a Kolozsvármegye átíratát tárgyaló Udvarhelyszék rendei a következő havi székülésükből levélben üdvözölték a két gróft „honunk javára lévő leghívebb honfibuszgal-mukért,“ kijelentvén, hogy a következő országgyűlésre küldendő köve-teiknek is utasításul adják, hogy „a Méltóságos gróf uraknak honunk művelődésére célzó azon hazafi ajánlatok nem csak elfogad-tassék, hanem az ország rendei által pártfogásuk alá is vétessék.”⁵ Az ügy tehát az év végére hirdetett kolozsvári országgyűlésre halasz-tódott, de bizony félesztendő telt bele, amíg 1842 június 21-én felolvas-ták a két Kemény levelét a Karok és Rendeik előtt. „Honfiui s honpol-gári érzelmeik sugallatának óhajtottak“ csupán hódolni, — írták benne — midőn 15.000 kötetet meghaladó könyvtárukat és több ezerre menő kézirat- és oklevél-gyűjteményüket a hazának felkínálták, abban a szent meggyőződésben, hogy „nemzeteknek nemesak életit fõntartja, hanem áldásthozó haladását is elősegíti szellemi erejük kimívelése, mit azok cél-szerüen úgy eszközölhetnek, ha honjuk hajdan s jelen állásának alapos ismeretén kívül a közértelmesség által világszerte kifejtett jótékony eszmékkel is megismerkedni törekednek,“ ami legkényelmesebben egy Nemzeti Múzeumban összehordott gyűjtemény útján lehetséges. Az így szerzett ismeretek pedig nemcsak arról tesznek tanúságot, mit tettek az ősök „honjok anyagi és szellemi emeléseire,“ hanem arra is módot nyújtanak, hogy e föld az emberi nemnek egy boldogítóbb, egy szebb honává váljék.⁶

³ Kelemen Lajos nyomán, id. h. 10. l. A két Kemény levele megjelent az Erdélyi Hiradó 1841. évf. 20. számában, német fordításban a Siebenbürger Wochenblatt 1841. évf. 28. számában.

⁴ Ifj. Bethlen János Kolozsvárt, 1841 tavaszéle 21-én Kemény Józsefhez írt leveléből, ami azért nevezetes, mivel eddigelé (Szilágyi Sándor nyomán) mindenütt úgy volt a dolog feltüntetve, mintha a két Kemény fontos levelét tényleg felolvasták volna a küküllőmegyei gyűlésen; Szilágyi cikkében, a Budapesti Szemle 1859-i 7. kötete 342. l.

⁵ Udvarhelyszék rendeine Székelyudvarhelyt 1841 tavaszéle 22-én kelt levele a két Kemény-grófhöz, a Nemzeti Társalkodó 1841. évf. I. fele 172. l.

⁶ A Kolozsvárt, 1842 nyárelő 20-án kelt beadványból; *Az erdélyi nagyfeje-delemség... rendeine 1841-43-iki országgyűlésének jegyzőkönyve* 330-331. l.

A Karok és Rendek a ritka ajánlatot örömmel fogadták, s mielőtt eloszlottak volna, Keményéket a Múzeumi igazgatóságba be is választották.⁷ Ez ugyan semmit sem végzett, de azért a Múzeum eszméje kiolt-hatatlanul élt az erdélyi vezérférfiak lelkében, s mikor az E. M. E. — annyi szomorú év hiábavaló epekedése után — 1859-ben végre testet öltött, legbecesebb gyűjteménye valóban a két Keményé lett.

Gróf Kemény József, sajnos, nem örülhetett nemes szándéka diadalának, mert immár négy esztendeje halott volt. De amit hazája javára egy munkás élet hangyaszorgalmával gyűjtött, az — miután kevés veszteséggel kiállotta az 1848-i forradalom perzselő tüzét⁸ — biztos helyre került, hogy örök forrásává váljék a hazai történetírásnak. Mert gyűjteményének az a fontossága, hogy abban az irodalom mindenféle munkása talál adalékot, összehordójának pedig az az irodalomtörténeti jelentősége, hogy *koráig* Erdély történetírói közül senki sem gyűjtött nálánál szélesebb mederben s az élet minden jelenségére kiterjedő figyelemmel, még a brassai Trausch József Ferencet sem feledve. Hiszen Kemény József irodalmi hagyatékában oklevelek és krónikák mellett verses műveket találunk, egyház- és jogtörténeti kötetek szomszédságában római régészeti, felirattani és érmészeti anyagot, meg föld- és néprajzi adatokat és ásványgyűjteményt, s amikor Európában még jóformán sehol sem foglalkoztak gazdaságtörténelemmel, jó előre gyűjti Erdély kereskedelmének és iparának emlékeit és 1833-ban megírja annak történetét.⁹ Ép ily fejlett érzéke volt nyelvtörténeti dolgokban is, sőt e tekintetben korát is megelőzte. Mert amíg kortársainak tevékenysége új szók faragásában merült ki, a régi szavak felkutatásával és méltatásával meg úgyszólván csak napjainkban kezdtek foglalkozni, addig ő már 1833-ban kijelentette, „hogy mind addig új szók koholására nem kell törekedni, míg tudósaink által a régi oklevelekben, kéziratokban, könyvekben és főképen a szentírás legrégebb fordításaiban előforduló régi tős törzsökös szók ki nem kerestetnek.“ E tisztult felfogásból kiindulva 14 régi magyar szót közölt kellő magyarázatokkal,¹⁰ azzal az óhaj-

⁷ Az 1843 január 3-án tartott ülésében; ugyanott, 571. l.

⁸ A gerendi két Kemény-kastélyt 1848 november 28-án román parasztok fosztották ki, de az iratokban nem esett sok kár, inkább csak összehányódtak és sárosak lettek.

⁹ Közölte a szebeni Transsilvania 1833-i évfolyamában.

¹⁰ A kassai Szemlélő 1833. évf. 3. és 7–9. számában s tőle lehet az előző 2. számban a „jobbágy“ szó eredetéről, értelméről s ennek megváltozása okairól —y alatt írt cikk is. Szolgálatot vélek tenni nyelvészeinknek, ha az eldugott helyről Kemény közlésének szavait felsorolom: *Agos*, fonyáz — igen elvénült, decrepitus; *Benczencz* a Benedictus magyaritása; *elődenes*, székülő —

tással, hogy mások is mielőbb megismertessék hasonirányú kutatásaik eredményét a magyar tudós világgal.¹¹

Bámulatos sokoldalúságát muzeális érzékének és gyűjtő szenvedélyének köszönhetette. Kemény a történetírás eszközeinek tekintett mindent, ami azt adatokkal szolgálta és ernyedetlen szívósággal kutatott és szedett össze könyvet, oklevelet, érmet és régiséget egyaránt, amihez csak hozzájuthatott. Ezekért pedig Kemény nem az amateur bálványozó féltésével rajongott, hanem a tudós égő lelkesedésével, mely a feltűnedező emlékektől a hazai történetírás bővülését reméli s nem pusztán azért becsüli őket, mert ritkák, vagy éppen unikumok.

E meggyőződésében Kemény József már 1847-ben „a régi épületek befedését óhajtja, de csak annyira, hogy további romlástól óvattassanak meg s bizzuk a többit az ország rendelkezésére; de nehogy az ily épületek ellenkező stílusba öltöztessenek, későbbi kijavításukat egy szakértő társaságra bizná.“ Még az ingó műemlékek megvédésére is gondolt, s mivel véleménye szerint Erdélyben évenként valami 10,000 darab pénz kerül ki a földből, addig is, míg az Erdélyi Múzeum felállítatnék, azt indítványozta, hogy ezeket a m. kir. kamara által a Nemzeti Múzeumnak legyen elsőbbsége beváltani, a közmunkáknál pedig egy felügyelő biztárnék meg azonnali beváltásukkal.¹² Érdekes tudni, hogy pár év múlva (1853 nyarán) Erdély kormányzója, herceg Schwarzenberg, fel is szólítja, hogy vállalja el az Erdélyi Műemlékek Bizottsága konzervátori tisztjét. De a kitüntető felszólítást szép levélben utasítja vissza, mondván, hogy azt hanyatló egészségével nem fogadhatja el, hiszen látása gyengül, reumája miatt meg néha hetekig nem mozdulhat ki a házból. Ezt ő annyival inkább sajnálja, mert régiségekkel is harminc esztendő óta foglalkozik és örök vétek, hogy a Torda (Salinae) területéről gyűjtött 4000 darabnyi római érme a 48-as időkben rablók kezébe jutott.^{12a}

Ilyen tisztult, világos felfogással gyűjtött és dolgozott Kemény József. Látogatóba és gyűlésekre is az csábította, hogy valami újabb praeses; *késző* — *fiscus*; *naplókönyv* — *diarium*; *orczatórló* — *keszkenyő*; *rado* — *Stänker, craqueller*; *sacz* — *lytrum*; *tréfa* — *iocus*; *wythorna* — a földmérésben valami mérték; *zonda* — *Stich-Näh-Rahmen* és *zongor* — *cimbalom* vagy *Zitter*.

¹¹ Felszólításának volt is eredménye, mert a következő számokban sok régi szót közöltek mások, aminek nyelvészeink hasznát vehetik, ha ugyan már fel nem használták őket.

¹² Gr. Kemény József indítványa 1847 augusztus 14-én, a Magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésén, a nagygyűlés *Munkálatai* (Pest, 1863) 134. l.

^{12a} Kemény levele Schwarzenberghez Gerendről, 1853 augusztus 21-én; a Transsilvania 1855 december 16-i 25. sz. 99. l.

adatot vagy oklevelet szerezhessen. Nem is tért haza gerendi otthonába soha üres kézzel, mert „kabátja teli volt zsebekkel s ha oly levéltárba jött, hol látta, hogy a szél és molyok poroznak, megtörtént — amint regélik, — hogy az egyébiránt sovány férfi, kimenetkor kabátjaiban meghízva, alig fért ki az ajtón.”¹³ Persze ahonnan semmit sem vihetett el, ott heteken át másolt napestig, mégpedig mindent külön lapra és cédulára írva, hogy azokat tetszése szerint csoportosíthassa vagy könnyen felhasználhassa.

Ha az ilyen krónikás adomává vált emlékezést nem tekintjük is teljes hitelt érdemlő adatnak, mégis van annyi fontossága, hogy jellemzőnek tartassék. Az is bizonyos, hogy korában még kevesebbet törődtek falusi kuriákban régi írásokkal, melyeket sok helyen szívesen átengedtek Keménynek, aki így tömérdek történeti anyagot mentett meg a biztos elkallódástól.

A gyűjtés szenvedélye korán kifejlődött Kemény Józsefben s az lelkében hamar tudatossá vált. „A múlt idők minden írott ereklyéjét szorgosan gyűjtögesd s híven őrizd meg” — mondá egyízben a gyermek-ifjú Torma Károlynak,¹⁴ kit talán ez a lelkes buzdítás avatott historikussá. A régi megbecsülése kultuszá nemesedett Kemény József lelkében s a szenvedély természetrajza ismeretével nagyon könnyű elképzelni, hogy a mult emlékeinek tisztelete nála is, mint minden gyűjtőben, hamar válhatott nemcsak kritikátlanná, de csábíthatta arra is, hogy a féltve őrzött régiségben való gyönyörködés okából utánzásra is vete-medjék. Így érthető, hogy már gyermekkorában büszkén mutogatott társainak egy oklevelet, melyet maga készített s a kéményben füstölt meg, hogy régiesnek lássék.¹⁵ Nyilván örömét lelte benne, miként találta el

¹³ Kóváry László az elhunyt Keményről írt megemlékezésében, az 1858-i „Délbáb Képes Naptár” 78. l. Ezt különben Kemény Józsefről néhai gr. Kuun Gézától is gyakran hallottam tréfásan emlegetni.

¹⁴ Idézi Torma Károly *Kornis György emlékezete* c. kis műve (Kolozsvár, 1865) 3. l.

¹⁵ Ezt gr. Gyulay Lajos örökítette meg róla Budapesten, 1863 április 17-én írt alábbi naplófeljegyzésében: Mennyit kell levéltár-buvároknak fáradni, míg tisztába hoznak valami historiai adatot, azért éppen, hogy ellenkező állítások fedeztetnek fel. Néhai Kemény József nagy hírű tudósunk volt egy ilyen buvár, de nem a leglelkiismeretesebb. Már gyermekkoromban — ő néhány évvel idősb volt nálam, de azért sokszor egybejöttünk — mondom, már gyermekkoromban mutatott nékem Kemény Szeppi — így nevezték — egy okmányt, melyet maga készített, a kéménybe dugott, felfüstölt és réginek adott ki. Ez persze furcsaságból történt, nem hiszem, hogy ily okmányokkal aztán fel is lépett volna később a tudós világ előtt. (Ma az Erdélyi Múzeum kéziratárában.)

jól-rosszul a középkori oklevelek irányát és hangját, s mint népesíthet be — oklevelei által — népekkel és várakkal olyan területeket, melyek az általa kitalált időben esetleg néptelenek voltak. E mániájával senkit anyagilag megkárosítani nem kívánt, sőt ellenszolgáltatásra való számítás nélkül hízelgett vele hol egyik-másik főúri barátjának, hol meg az erdélyi népeknek. Az a hiúság is vezette, hogy egy-egy felvetődött történelmi kérdésben az övé legyen az utolsó szó, mivel író társai közt oly nagy tekintélye volt, hogy senki nem mert volna gyanakodni az általa közölt perdöntő oklevelek eredetiségében, mikor azoknak nemcsak hollétét, de külső formáját, pecsétjét, sőt gyakran pecsétzsinórját is leírta.

Ez a kedvtelése szerencsére nem termett kilencnél több oklevél-szöveget,¹⁶ melyekkel a történettudomány már leszámolt, habár napjainkig okozott vele bajt és félreértést.¹⁷ Hítelét s megbízhatóságát is aláásta,¹⁸ holott Keménynek oly jó kritikai érzéke volt, hogy például ő ismerte fel az úgynevezett *csíki krónika* hamis-voltát, s oly kitűnő oklevél-olvasó, hogy ezekre menő másolataiban ritkán találunk hibát vagy elírást. Kemény hamisítványait egyébként a korában esodálatos módon elharapódzott gyakorlat is mentheti, hiszen gyűjtőink és hamisítóink nálunk is együtt jelennek meg, mint minden gyűjtő-korszakban és minden nemzetnél. S habár eljárását elítéljük, igaztalanság minden hamisítást neki tulajdonítani és gyanusan fogadni minden tőle származó másolatot.¹⁹ Elvégre Kemény működésének *nem* ez a gyarlósága a legkiemel-

¹⁶ Karácsonyi János: *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* c. művében (Budapest, 1902) tizet mutat ki az 1201—1361 közti időből. De ezek közül törlendő egy: az 1244-i, mely ma is megvan a Váradhegyfoki convent 1319-i *eredeti* pergamen-oklevelében, tehát nem hamisítás; Szabó Károly, *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata* (Budapest, 1889) 28. sz. a.

¹⁷ Kemény József hamisításaival legbővebben Tagányi Károly foglalkozott a Századok 1893. évf. 52—56. lapján, kimutatván, hogy az általa szerkesztett oklevelek hamis-voltát fel nem ismervén, azok még az erdélyi századok 1892-ben megjelent oklevéltárába is bekerültek.

¹⁸ Általánosságban céloz e hamisításokra Pauler Gyula, midőn *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* c. műve II. k. (Budapest, 1893) 761. lapján ezeket írja: Egész kis csoportot képeznek azok az oklevelek, melyeket gróf Kemény József hozott forgalomba — akár mint esaló, akár mint megcsalt; nem akarom itt feszegetni.

¹⁹ Épenséggel nem illik Kemény munkásságára, amit Komáromy András (egy jegyzetben) odavetve és általánosítva ír a Turul 1892. évf. 24. lapján: Mindkét oklevél gróf Kemény József másolatából közöltetett, ami annyit jelent, hogy vigyázz!

kedőbb mozzanata, hanem az, ami maradandó, hogy t. i. már gyermekkorában megnyilvánult gyűjtő szenvedélyével *tömerdek írott emléket mentett meg a pusztulástól*. Ezzel a nemzetnek és a tudománynak mérhetetlen szolgálatot tett. Munkássága egész egyletek és akadémiák tevékenységével felér.²⁰ Dicsőségét ez örök időkre hervadhatatlanná teszi!

Gróf Kemény József a kolozsvári lyceumot és jogakadémiát végezve, atyja kívánságára 1814-ben hivatali pályára lépett és húsz esztendeig szolgált Kolozsvárt, Bécsben és Nagyszebenben ingyen, a haladás és előléptetés reményében. Tiszteletbeli guberniumi tanácsosságnál többre azonban nem vitte, ezért 1834-ben lemondott állásáról, hogy tisztán a tudománynak élhessen. Élt is másik húsz esztendeig, gyűjtve, dolgozva a történetírás javára. Erdemeiért a Magyar Tudós Társaság már 1831-ben tagjává választotta, amiben a bécsi császári Akadémia, majd a párizsi Akadémia követte, egy rakás hazai és külföldi egyesület mellett.

A lankadatlanul dolgozó gróf Kemény József élete célja Erdély oknyomozó történelmének megírása volt, de azt a folytonos kutatás és anyaggyűjtés fáradalmi miatt nem valósíthatta meg. E helyett fontos kútfő-kiadványokat hagyott reánk, melyeket a történetírás ma — majdnem száz esztendő múltán — is állandóan használ. Viszont szétszórta megjelent közleményeivel és apró cikkeivel történelmünk számtalan homályos kérdését világította meg.

E kérdések közt, sajnos, mondvacsináltak is akadnak, melyek öletszerűn — más adatok kapcsán — vetődven fel, magát Kemény Józsefet is félrevezették, illetve belelovalták valami alap nélküli tény vagy sejtés tárgyalásába, amelytől aztán nem bírt szabadulni. Ilyen volt példának okául az a könnyen elképzelhető dolog, hogy az erdélyi magyar rendeknek a középkorban sas-címerük volt, holott azok a mindenkori erdélyi vajda címeres zászlója alatt vonultak hadba.²¹ Ilyen Kemény vélekedése Henrik portugál grófról, akit magyarnak állított maga is egy tíz év előtti írotársa véleménye alapján. Ezek persze csupa hívságos naivitások, melyekkel túlbuzgóságában történeti hézagokat szeretett volna betönni, nem vevén észre, hogy a nemzeti hiúság legyezgetése közben önmagát csapja be minden haszon nélkül, mivel elképzeléseinek tarthatatlanságát legtöbbször már kortársai kimutatták.

²⁰ R. aláírású szász méltatójának szavai a *Transsilvania* 1855 szeptember 24-i 13. száma 48—49. l. Ennek fordítása a Pesti Napló 1855 október 3-i száma tárcájában. Utána (forrásidézés nélkül) Kőváry László a Délibáb 1857 május 3-i 18. számában s az 1858-i Délibáb Képes Naptár 77. l. A Transsilvania nekrológusa megjelent a Pester Lloyd 1855 szeptember 30-i 228. számában s a szebeni „Benigni's Volkskalender“ 1857. évf. XIII—XVI. lapján is.

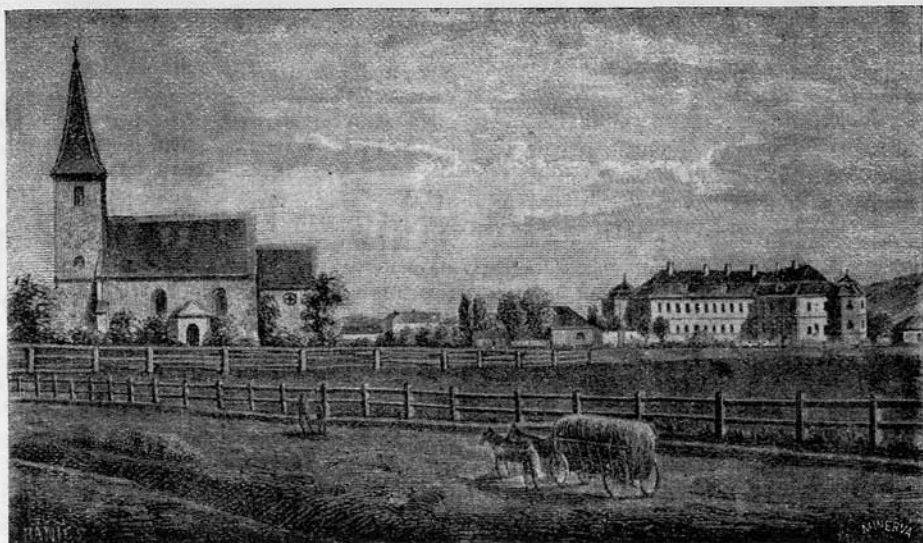
²¹ Ezt leghívebben Tagányi Károly bizonyította be, Századok, 1893. évf. 54. l.

Életének utolsó éveiben Kemény József sokat gyöngékedett s aránylag fiatalon — hatvan éves korában — 1855 szeptember 12-én halt meg gerendi kastélyában. Azóta maholnap nyolcvan év múlt el, de igazi nagyságát és munkásságának jelentőségét sem kortársai, sem azoknak utódai nem ismerték fel. Emlékét jóformán csak gróf Mikó Imre ápolta azzal, hogy gyűjteményét az Erdélyi Múzeum számára megszerelte;²² hogy Kemény József síremléke felavató ünnepségén megjelent s utána három esztendővel emlékbeszédet tartott felette az Akadémiában.²³ Szűkebb hazájában még ennyi sem jutott osztályrészeül, holott páratlan könyv- és kéziratárát az írók és kutatók száma nélküli serege használta és használja gyönyörűséggel és eredménnyel. Ebben nyilvánul meg legáltalánosabban működésének hatása, mert Kemény termékenyítő szelleme ma is él az E. M. E. könyv- és levéltára munkatermeiben s az erdélyi történetírók lelkében.

²² Kézirati gyűjteményét hiánytalanul kapta meg és gondozza az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára, mindössze ottlevő genealogiai táblázat-gyűjteményének valami másodpéldányát (vagy tán töredékét) őrzi Egerpataky Kiss Károly adományából a budapesti Egyetemi Könyvtár „Erdélyi nemágazati táblák“ címen G. 151. c. jelzet alatt, Kenderessy Mihály irataival együtt.

²³ Gr. Mikó Imre emlékbeszéde megjelent a Budapesti Szemle 1860-i X. kötete 419—434. lapján s utána (némi javításokkal) a *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve* 1860-i X. k. 32—46. l. Kivonatolta T. L. a *Pallas Nagy Lexikona* X. k. 349—350. l.

Gerend, a régi templom és Kemény-kastély képével.

I.

Magyar-gyerőmonostori gróf Kemény József családjának ahhoz az ágához tartozott, mely Kemény János fejedelemtől, az önéletrajzírótól, származott.¹ Született 1795 szeptember 11-én Gerenden, szüleinek a középkori templom közelében álló nemesi kuriájában és katolikus szokás szerint még aznap megkeresztelték a kolozsvári piaristáknál, kiknek templomát akkoriban akadémiai templomnak nevezték.² Ez csak úgy képzelhető el, hogy a csecsemőt gondosan bepólyázva, világrajötte után váltott lovakon vitték be Kolozsvárra, mivel szüleinek nyilván az volt a kívánsága, hogy ott legyen a keresztelője a szokásos nagyobb keresztelői ünnepségek között. A kisdedit Mártonfi József választott szerbiai püspök keresztelte meg, keresztvíz alá pedig Haller Karolina tartotta,

¹ Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai* (Kolozsvár, 1854) 148. l.

² Mikó Imre azt írja róla, emlékbeszédének első lenyomatában, hogy Gerenden, az egykor fejedelmi kastélyban született. Erre, úgy látszik, valami erdélyi ember figyelmeztette, hogy az a kétemeletes palota a Kemény-család másik ágáé volt és abban Kemény József szülei soha sem laktak. Így az emlékbeszéd akadémiai kiadásában már azt írta, hogy a falu elején álló alacsony kismemesi kuriában született. Kemény József születése a kolozsvári plébánia-templom keresztelő anyakönyve III. kötete 116. lapján van bevezetve azzal a megjegyzéssel, hogy még születése napján megkeresztelték „in templo Academico SS. Trinitatis.“

Gál János guberniumi tanácsos és Batthyány Antonia hercegnő megbízásából.³

Édes atyja liber báró Kemény Farkas nagybirtokos, anyja gróf Batthyány Teréz, a tudós erdélyi püspök nővére volt.⁴ Maga az apa is eszes, olvasott ember hírében állott, de hiú, piperkőc, aki eréit rendszeresen pirosra meg kékre festette, copfos hajviseletű, ósdi, divatból kiment ruhában járó, bajusztalan, ellenszenves alak, akit „a hölgyek ki nem állhattak“, s a mellett tollbokrétával diszített hatlovas hintón járó büszke főúr, aki egy percre sem akarta fejedelmi származását feledni s feledtetni.⁵

A kis Jóska — vagy mint anyja becézte: Pepi — elsőszülött volt s így képzelhető, mily gonddal és kényeztetéssel nevelték birtokaikon s dédelgették kolozsvári házukban, hová ősszel, betakarítás után bejöttek faluról, hogy a telet társaságban töltsék s kivegyék részüket abból a szórakozásból, amelyet a város mágnás-világa nyújtott, amiről Kolozsvár sokáig híres volt. A korán érett értelmes gyermek egy igen kiváló házi pedagógusra, Fekete Ignácra, bízva folytatta elemi iskolai tanulmányait. Tíz éves korában jutott a kolozsvári piaristák gimnáziumába, és 1807-ben oly szorgalommal fejezte be a grammatikai II. osztályt, hogy a 44 tanuló közül kivált 14 eminens közt első maradt egész éven át.⁶ Jól eshetett ez a különben rideg, különé apjának, akit ekkoriban emelt a királyi kegy grófi rangra,⁷ mely természetesen reá szállott, meg egyetlen testvére, az öt évvel fiatalabb Polyxenára.

Az ifjú gróf három év múlva a humaniorák második osztályát járta ki a tanult páter, Szoloesányi Ferenc, vezető-tanár irányítása mellett. Vizsgai oratóója az első a ránk maradt⁸ kis füzetben. Ez azt mutatja, hogy a tizenötéves ifjú első volt társai közt s különösen feltűnt, mily könnyedséggel írt és beszélt latinul. Viszont édes anyja németül meg franciául levelezett vele, s leveleiben kiváltképen arra inti fiát, hogy jellemét képezze és legyen megbízható, erős akaratú. Szigorú dorgálását többször is megismételte, mert nyegleségen, sőt egy ízben hazugságon

³ Kolozsvárt 1818 március 28-án kiállított anyakönyvi kivonata az Erdélyi Múzeumi levéltár Gróf Kemény József-gyűjteményében, külön tokban, a „Joseph C. Kemény Cartophilatium Transsilvanicum“ XX. köteteként, míg a levelek és okiratok az időrendi nagy sorozatban vannak elhelyezve. (Amely adatunknak hollétét az alantiakban — helykimelésből — külön nem idézzük, az innen van véve.)

⁴ Kemény Farkas (báró Kemény Gergely és báró Bánffy Mária fia) 1793 november 6-án esküdött gróf Batthyány Teréziával, gr. Batthyány József nógrádmegyei főispán és gr. Illésházy Franciska leányával, a bécsi Ágoston-templomban.

⁵ Pompásan jellemzi báró Jósika Miklós: *Emlékirata* I. k. (Pest, 1865) 99—101. l.

⁶ A gimnázium Kolozsvárt, 1807 szeptember 7-én kelt bizonyítványa alapján.

⁷ A Bécsben, 1808 augusztus 12-én kelt grófi diploma hivatalos másolata a Királyi könyvek XIII. k. 439. l. (Az Országos Levéltárban.)

⁸ Ebből mutatjuk be oratójának első lapját hasonmásban.

érte fiát, ami anyai szívének nagyon fájt.⁹ Az elismerésből és intelemből egyaránt kijutott az eszes, tehetséges, de léháskodó, szép szóke fűrtös hajú gyerekeknek. Kemény József boldog gyermekéveit a gerendi kis nemesi kúriában, a régi „palota“ közelében; nyári szünideit meg Bükkösön töltötte, szülei ottani kastélyában. Itt egyszer vadregényes szép tájképet festett anyja számára, máskor meg Boileau egyik versét fordította le magyarra. A mellett zenével, zongorázással is szívesen foglalkozott s e téren oly készségre tett szert, hogy még felnőttkorában is gyakran énekelt társaságban zongorakiséret mellett.¹⁰

Kolozsvári tanulótársai közt legjobb barátja a szintén tudós-hajlamú gróf Kornis Misi, meg a kis gróf Haller Feri volt, akivel együtt tanultatott és játszadozott. De midőn ennek hirtelen halálát ujságolta levelében anyjának, az megfeddte, amiért arról oly közönyösen írt, holott legjobb pajtása volt! Mäskor meg azért kapott ki, hogy vakációra jöve könyveit Kolozsvárt hagyta.¹¹ Edes anyjának okos intelmei és józan oktatása sokat javítottak az ifjú kiforratlan, ingatag jellemén, amivel atyja nem igen törődött. Ridegsége s a mások bajával való nem-törődés azonban apai örökség volt és megmaradt a polgári élet ügyes-bajos dolgaival szemben haláláig, mert érdeklődést és melegséget úgyszólván csak tudományos dolgok és írók iránt tanusított. Élete egészen ez eszmekörben folyt le, úgyhogy miatta még gazdasági ügyeit is elhanyagolta.

A gimnáziumot elvégezvén, 1812-ben lépett át a jogakadémiára, melynek kétévi tanfolyamát szintén kitüntetéssel fejezte be.¹² De jogi tanulmányai mellett már ekkor sokat foglalkozott történelemmel s nem volt még húsz esztendő, amikor latin nyelven megírta az erdélyi gubernium rövid történetét.¹³ Ez az irodalmi szárnypróbálgatása előrevetette árnyékát, és ámbár az arisztokrata érzelmű Kemény Farkas a fiát udvari pályán szerette volna látni, vére és hajlama Józsefet a szerény, de szép írói pályára terelte.¹⁴

Az atya által kiszemelt hivatali pálya első lépcsőfoka a megyei szolgálat volt, amennyiben 1814-ben Kemény Józsefet kolozsmegyei törvényszéki ülnökké választották. Ám csakhamar átment a Guberniumhoz, ahol 1815 január 9-én esküdött fel kancellistának.¹⁵ Az ifjú gróf Koszta István mellé beosztva dolgozott, s tehetségével és szorgalmával úgy kitüntette magát, hogy 1817-ben a ittjárom II. Ferenc királynak

⁹ Gerendröl írt 1813 július 17-i német és 1814 március 30-i francia levele alapján. Gerend látképét Orbán Balázs *A székelyföld leírása* V. k. (Pest, 1871) 134. lapja jó fametszetéről közöljük.

¹⁰ Eredeti naplófeljegyzése 1833 január 1-ről.

¹¹ Anyja különböző alkalmakkor írt leveleiből.

¹² Jogtanárai 1814 augusztus 12-i bizonyítványa szerint a jogi kurzust kitüntetéssel végezte (primae cum laude praeminentiae), az államtudomány-nál pedig megjegyzik: Nullam utique reflexionem Magnatis habendo, primam eminentiae notam sibi vindicavit.

¹³ Gr. Kemény József ifjúkori (1814-ben írt) művének másolata „Historia, ritus et progressus regii in Transilvania gubernii“ a nagyszebeni Báró Brukenthal-Múzeum könyvtárában.

¹⁴ Mikó Imre emlékbeszéde 34. l.

¹⁵ Szolgálati bizonyítványt 1816 augusztus 28-án kért és kapott.

gróf Bánffy György gubernator *a haza egyetlen reménysége* gyanánt, „*unica spes patriae*“ szavakkal, mutatta be, amire a Felső azt mondta, hogy belőle még státusférfi lészen.¹⁶ Ez a királyi dícséret nagy tisztességet szerzett Keménynek, úgyhogy őszire ki is nevezték tiszteletbeli számfeletti fogalmazóvá.¹⁷ A főkormányzó különben is szerette az olvasott, nagy műveltségű ifjút s annak atyjával együtt arra törekedett, hogy

A tanuló Kemény József oratiója.
(Sajátkezű rajza és írása.)

nem akart a továbbiakért vállalni. Titkolózó sorai közül rosszat olvasván ki, Kemény Farkas rögtön bement Kolozsvárra, s miután megismerte fia tarthatatlan helyzetét, január 7-én írásban kezére bocsátotta a gerendkeresztúri s a hozzátartozó nyolc jószágát, hogy azokat ezentúl maga műveltesse, használhassa, de semmi szín alatt meg ne terhelhesse. Ez a „cessionale“ a 22 évesnél alig idősebb gróftal egyúttal nagykorúsította is, „úgy mindazonáltal, hogy az országból léjendő kiutozását és

atyafiát, gróf Bánffy Józsefát, vegye feleségül. Ezt azonban Kemény József nem szerette s így az öregek házassági terve füstbe ment. Az ő szíve gróf Rhédey Júlia felé húzott, akivel jobban rokonszenvezett s annyira epedt utána, hogy ámbár édes atyja ellenezte, éjszakákon át kilovagolt hozzá Panitba, hogy pár órát vele tölthessen, szülei körében. Egy ilyen alkalommal télidején olyan hülést szerzett, hogy atyja éjfélkor küldte be fiához udvari papját, páter Antalfi Boldizsárt, hogy lássa¹⁸ s egyúttal anyagi ügyeit is rendezze. Fizetése t. i. nem volt s hazulról kapott havi jövedelméből nem bírt tisztességesen megélni. Mikor aztán a hűséges Fekete látta, hogy egykori dédelgetett tanítványa, az „úrfi“, egyre-másra csinálja az adósságot, 1818 elején jelentést tett róla az apának és sürgősen hívatta, mert felelősséget

¹⁶ Gr. Kemény József házi káplánja, P. Antalfi Boldizsár, feljegyzése 1864 augusztus 27-ikéről, melyet 76 éves korában tett — kilenc évvel Kemény halála után — N. Kovács István felkérésére s hozzá intézve; a Magyar unitárius egyház kolozsvári könyvtárában.

¹⁷ A bécsi Erdélyi kancellária 1817 szeptember 12-i értesítése nyomán.

¹⁸ P. Antalfi id. feljegyzése alapján.

az házosságra való lépését“ atyja hozzájárulása nélkül semmi szín alatt meg ne tehesse.¹⁹

A kapott jószágok évi jövedelme 6000 váltó-forintra rugott, de az ifjú gróf nem lévén takarékosághoz szokva és szokatva, könnyelműen költekezett és csakhamar uzsorások kezébe jutott. Ezek persze az árendából mindig elsőkül egészítették ki magukat s így a gróf állandóan pénzzavarban szenvedett. Jóakarói tudtak erről, szánakoztak is rajta, s ezért számbavéve adósságát kitünt, hogy az már 1300 darab aranyat is meghaladt. Így aztán kénytelenségből zálogba vetették 6% kamatra az összeg erejéig gerendkeresztúri jószágát,²⁰ amire atyja tanácsára Kemény József Bécsbe ment, ahol november közepén gyakorlatra fogadták be az erdélyi udvari kancellárián.²¹ Antalfi pátértől tudjuk azonban, hogy Bécsbe küldésének nem ez, hanem az volt igazi oka, hogy apja véget vessen fia Júlia iránti szerelmének. Ezt főleg azért nem szívelte, mert a Rhédeyek kálvinisták voltak, s nem akarta, hogy házába fia a református vallást behozza. Hanem a beteges, kényes, veszekedő s mindennel elégedetlen öreg gróf még így sem kerülhette el az összekoccnást fiával. Ez ugyanis ifjúi felhevülésében beleszeretett egy karintiai tanár — de nemes-ember — leányába,²² a ritka műveltségű húsz éves Lang Annába, és atyja tudta és beleegyezése nélkül 1821 őszén feleségül vette. Ez módfelett elkésérite Kemény Farkast, aki fiának magasabb rangú házasságot kívánt, pedig ez azért boldog és üdvös volt. A középsorsú, kis igényű asszony nemesítőleg hatott urára. Az addig léha életet élt és adósságba merült ifjú Keményt egészen megváltoztatta s olyan emberré tette, aki „nagy szorgalmatossággal folytatja hivatását a kancellárián s teljes igyekezetét arra fordítja, hogy magának új érdemeket szerezzen az előlépésre. Erkölcsei magaviselete is példás, dicséretreméltó. Kerüli a rossz társakat, istenesen él, épen nem veszteget, semmi közönséges mulatságokba, még csak theatumba sem mégyen és hasznosan foglalja magát egész nap.“²³ Édesatyja azonban még e szép jellemzés mellett sem akart róla tudni, még akkor sem, mikor fia született. De mivel Kemény József fizetéstelen állásában csak nagy gonddal élhetett, 1822 végén az Erdélyi Guberniumnál megürült egyik titkári állásért folyamodott. Vágyódott e magasabb állásra azért is, mivel az aktázást és hivatali életet megunta s az osztrák fővárosban is leginkább kutatással és tudománnyal foglalkozott. Ekkoriban vetette meg oklevél-másolat-gyűjteményének alapját és ekkor (1819 folyamán) írta meg az erdélyi katolikus egyház történetét is, kezdetétől fogva a

¹⁹ Eredetije a Kemény-gyűjteményben.

²⁰ P. Antalfi id. feljegyzése.

²¹ Kemény József kérvényére tett 1818 november 13-i végzés folytán. Így hibás Vass József állítása, hogy Kemény 1820-ban rendeltetett Bécsbe.

²² Bécsben kelt 1823 november 28-i folyamodványában Kemény József maga írja, hogy „juxta cordis sensa“ házasodott. Hogy a leány atyja tanár volt, azt Kőváry László említi, hogy pedig karintiai, abból következtetjük, mert anyja később, 1848-ban is, Klagenfurtban élt.

²³ Rudnay Sándor gr. Kemény Farkashoz Esztergomból írt 1821 december 30-i levelében.

reformáció felléptéig. Ennek kéziratát Rudnay Sándor primásnak ajánlta fel,²⁴ de az, sajnos, soha ki nem nyomatta.

Az igényelt új hivatalt Kemény József nem kapta meg.²⁵ Hiába kérvényezett a nyomorúságba jutott ifjú gróf egyéb helyekre is, mindig udvarias hitegetéssel utasították el. Nem merté hinni, amiről később meggyőződött, hogy mind ennek atyja és befolyása volt oka, mivel évek múlva sem tudott neki házasságáért megbocsátani, sőt átok alatt tiltotta meg hazatérését. Ekkor azonban Rudnay primás lépett fel érdekében atyjánál, biztosítván arról, hogy az ifjú gróf, „ámbár rangjához nézve magához nem hasonló, ugyancsak mégis jeles erkölcsű házastársat vett.“ A keményszívű apa udvariasságból a főpap iránt megígérte ugyan, hogy nincs ellenére, ha fia Szebenben lakik, ahol könnyebben megélhet,²⁶ ám valójában még egy év múlva is úgy nyilatkozott, hogy fiát „alacsony“ házasságáért soha maga elé nem bocsátja, „valameddig alacsony felesége oldala mellett léssen.“ Bármennyire fájhatott is ez Kemény Józsefnek, mégis örülhetett, mert előhaladásában legalább nem gátolta, hogy tíz esztendei ingyen-szolgálat után valami fizetéses állásba nevezhessék ki Bécsben. Akkor már valósággal nyomorgott és uzsorapénzen élt. Ilyent is már csupán Pozsonyban kapott,²⁷ annyi volt a bécsi adóssága.

Az élete 63-ik évét járó öreg Kemény Farkast az is keserítette, hogy felesége „elszenvedhetetlen ambitiojával“ immár hat éve elhagyta, és leányával, Polyxenával, Bécsbe költözött, hol ez idő alatt másfélszázezer forintnál többet prédált el.²⁸ Egy későbbi levelében ezt az összeget már kevesebbnek állítja, amiből az látszik, hogy elkeseredésében túlzott a különben is ingerült, izgága-természetű erdélyi főúr, aki sem családjával, sem mással nem bírt kijönni. Embereivel és alattvalóival szemben is féktelen szigorú volt. Gerenden mai napig emlegeti róla a nép azt a majdnem hihetetlen dolgot, hogy amelyik cselédjére vagy jobbágyára megharagudott, járomba fogatta s úgy szántatott vele, amíg össze nem esett. Pedig ez az ember másfelől istenfélő, vallásos lelkű volt, aki állandó káplánt tartott, ájtatosan megülte a szent ünnepeket, s mikor egy udvarbírája katolikus vallásra tért, ezért hat ökröt, sze-

²⁴ *Vicissitudines Religionis et Cleri Romano-Catholici in Transilvania.*

A prima ejusdem origine, usque ad receptionem Religionem Protestantium et Unitariae deductae per Comitem Iosephum Kemény Hungaro-Transilvanum. (Az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban.) Ajánlva Rudnay Sándor esztergomi érseknek és primásnak. (Vindobonae, die 18-a Decembris. Anno 1819.) Külön ajánlólevéllel megküldve, 4-rétű, 5 számozatlan levél és 225 lap, végig sajátkezűleg írva; 93 fejezetben tárgyalva az eseményeket, egészen 1588-ig, de egy szóval sem említve a jezsuitákat.

²⁵ A bécsi erdélyi udvari kancellária 1823 január 10-i végzése szerint.

²⁶ Rudnay primás Bécsből írt 1823 január 7-i, Budáról írt 1824 március 24-i, valamint Esztergomból írt 1824 május 11-i leveléből.

²⁷ Pozsonyban nyugtáz pl. Levi Ábrahám Joachim zsidónak 1824 június 7-én névleg 6% kamatra felvett 2000 forintot, amelyet csak 1838 november 19-én bírt visszafizetni.

²⁸ Kemény Farkas levele báró Krempné gróf Petki Annához Gerendről, 1825 február 22-ről.

keret, ekét és némi jobbágykiváltságot adott neki.²⁹ Fiáért is naponta fohászzkodott Istenhez, hogy „a mocskot“ törülje el róla. De azért még sem engesztelődött meg annyira, hogy segített volna rajta, bár tudta és érezte, hogy adósságát valamikor mégis csak örökségéből kell megfizetnie. Erre 1826 őszén maga Kemény József figyelmezteté atyját egy fiú szerzetet lehelő szép levélben, kérve, engedje meg hazatérését, mert „hazájában könnyebben szenvedhet az ember, mint idegenben.“ A haragos Kemény Farkas csupán káplánja útján felelt neki. Tőle ugyan lázjöhet, ha akar, Szebenbe, de esztendőnként száz véka búzánál és száz veder bornál egyebet ne reméljen, még kevésbbé kocsit, lovat, mert „mint más secretariusok, gyalog is felmehet a consiliumba.“³⁰ Így úti-költséget is a szegény páternek kelle számára szereznie kölcsön s azzal indulhatott meg Kemény József év végén haza feleségével, fiával, szolgálójával és szobalányával.³¹ Hazatérését egyébként báró Apor Lázár könnyíté meg azzal, hogy altorjai udvarházát lakásul átengedte neki addig, míg alkalmazást kap. Közel két esztendeig élt itt Kemény, visszavonultan, amikor báró Jósika János „guberniumi praeses“ útját egyengetvén atyjával való kibékülésének, az szerencsésen meg is történt.³² Kemény József most már Szebenbe költözködött, ahová atya elküldte Gerenden lévő könyveit, néhány butordarabbal s valami eleséggel együtt.³³ Ezt a házikáplán vitte át hozzá, aki visszatérőben észleleteiről négyszemközt beszámolt gazdájának, s úgy nyilatkozott, hogy neki ugyan fia felesége soha sem kell, de ha már választania kell, inkább választja azt, mint a Rhédey-leányt.

A bekövetkezett 1827-ik év nyarán Kemény József végre megkapta rég várt kinevezését. Tiszteletbeli kincstári titkár lett.³⁴ Ez ugyan mégint csak fizetéstelen állás volt, de atya — nem remélt módon — annyira meglágyult iránta, hogy már levelezett is vele,³⁵ sőt még adósságai rendezésére is ajánlkozott.³⁶ Ezt talán azért is tette, mert Bécsben élő felesége és leánya birtokaiból akarták kiforgatni.³⁷ A családi vagyon féltése védelemre bírta a beteges öreg grófot, aki mind melegebben levelez fiával, kit 1828 őszén magához is hivatott, hogy anyagi ügyeit személyesen tárgyalhassa meg vele. Sikerült is atya örökségét teljesen megmentenie, s hogy anyja „a Grófné“ a rövidebbet húzta a dologban, szívtelen magatartásának következménye volt.³⁸ Atyja így lassanként

²⁹ Veress Károly aranyosgerendi ref. lelkész 1911 november 28-án hozzám intézett szíves leveléből.

³⁰ P. Antalfi Boldizsár levele Kemény Józsefhez Gerendről, 1826 október 1-ről.

³¹ Útlevele Bécsben, 1826 november 5-én kelt.

³² Kemény József hivataloskodásáról eddigi életirői oly zavarosan írtak, hogy már csak azért is bővebben kellett azt (kinevezési okmányai alapján) ismertetnünk, hogy végre tisztázzuk annak részleteit.

³³ Ezt Mayer Ferenc Pozsonyban írt 1827 március 14-i leveléből tudjuk.

³⁴ Az erről szóló királyi decretum 1827 július 16-án kelt.

³⁵ Kemény Farkas Gerendről, 1828 február 16-án írt levele nyomán.

³⁶ Gerendről írt 1828 július 20-i levelében.

³⁷ Kemény Farkas 1828 július 28-i leveléből.

³⁸ Gerendről írt 1828 május 10-i másik leveléből.

annyira fölmelegedett fia iránt, hogy azt minden nagyobb ünnepre kihozatta Szebenből.³⁹ Éreznie kellett nyilván, hogy magárahagyatottságában mégis csak ő természetszerinti legőszintébb híve és támasza. Lelkiismereti furdalásai is támadhattak iránta tanusított sok évi ridegségéért, s mivel feleségétől is sokat kelle szenvednie, megnyugvására lehetett, hogy fiában teljesen megbízhatik.

Az öreg Keményné azonban inkább ura különködése és veszekedő természeté miatt hagyta el, nem nagyzási hóbortból, amint ő hirdette. Bizony, sokszor szenvedett, mikor Kemény Farkas elfeledte vagy szélsélyből nem akarta idejében megküldeni rendes havi segítségét. Így megesett, hogy néha még házbérét sem bírta pontosan fizetni s ezért Bécsből Pestre költözött, ahol olcsóbban élhetett. Bár néha-néha írogatott is urának, inkább fiával levelezett. Ő volt a közvetítő a meghasonlott szülők közt mindaddig, míg Kemény Farkas 1830 szeptember 20-án meghalt.⁴⁰ A gróf szeptember 10-én éjjel lett reménytelenül rosszul, mire káplánja váltott lovakkal hívatta fiát betegágyához. Mikor ez megérkezett, megtörtén tette jóvá azt, amit ellene vétett, de amiről addig hallgatott. Midőn t. i. Kemény József megházasodott, atyja felindultságában minden ingóságát és kincsét a gyulafehérvári káptalanra hagyta végrendeletében, azzal a kikötéssel, hogy árverezzék el és tegyék pénzzé. Most azonban magához kérlette Torda-vármegye két hites ülnökét, előtük végrendeletének ezt a pontját módosítván, ingóságait is fiára hagyta.⁴¹

Atyja eltemetése után Kemény József első dolga volt édes anyját meg saját nővérét hazahozatni Gerendre, hogy jóvátegye, amit ellenők szigorú atyja „különös gondolkozása miatt“ vétett.⁴² Aztán kielégítette nővérét a testamentom értelmében s a törvényes formák közt. A gerendi ősi birtokot magának tartotta meg, anyjának pedig özvegyi ellátás fejében évi 8500 váltó-forintnyi járadékot biztosított.⁴³ A nem kevésbé „különös“ természetű és kényes két nő azonban hamar ráunt a falusi élet egyformaságára s így nemsokára visszatért a császárvárosba, melyhez ifjúkori emlékeik is fűzték.

Kemény Józsefet apja halála után más csapás is érte. Mielőtt visszakocsizhatott volna Szebenbe, tizenkét éves leánya, Malvina, vörhenyben hirtelen meghalt.⁴⁴ Hogy enyhülést szerezzen fájdalmára, december elején felesége a nővérével Bécsbe indult⁴⁵ és 1831 tavaszán hosszabb

³⁹ P. Antalfi id. feljegyzése.

⁴⁰ Fia, gróf Kemény József által írt szomorújelentése nyomán, míg szintén fennmaradt fogalmazványa szerint 19-én halt meg.

⁴¹ Az erről szóló végzés 1830 szeptember 18-án kelt.

⁴² Bisztray József Fogarásról írt 1830 november 15-i levele nyomán.

⁴³ A végrendelet executiója Gerenden 1839 november 22-én ment végbe.

⁴⁴ Olvashatatlan aláírású hivatali főnökének 1830 december 3-i részvétleveléből. Kemény József lánya koporsóját a páter jelenlétében, Kemény Sámuel tétette a kriptá egyik üregébe — abból az alkalomból, hogy anyját eltemette — miután előbb csak a kriptá padlójára volt letéve. (Gerendről, 1836 február 20-án írt leveléből.) Ez a kislány Antalfi szerint 1828 december 14-én született, míg első gyermekük Farkas, Mihály volt.

⁴⁵ Útlevelük kelte Nagyszeben, 1830 december 9.

szabadságra Kemény is utána ment;⁴⁶ már csak azért is, hogy évek óta huzodó kineveztetését megsürgesse. Ez most sikerült is neki, „erdélyi kincstári titoknoki rangot“ kapván. A hivatali életet azonban nem szerette, s mivel nem is szorult hivatalra, kelletlenül folytatta. Feljárt ugyan a rendes heti tanácsba, de amint aktáit elintézte, állandóan érezte, hogy hivatalának unalmas tárgyai tudományos igyekezetét elnyomják. Ő, aki hivatal nélkül is megélhet, céltalan áldozatot hoz hazájának azzal, hogy szolgál, mert hivatali elfoglaltsága nem nyújt neki elég szellemi táplálékot.⁴⁷ Ezt felettes hatósága is belátta és szívesen engedélyezett neki évenként 4—6 hónapi szabadságidőt. Így ment ez pár évig.

Gerendi és egyéb jószága kezelését a család régi hűséges emberére, Antalfi páterre, bízta, s maga feleségével Szebenben élt. Itt mégis csak több szórakozásban volt része, mint a falusi kuriájában, ahová csak néhanapján látogatott el. Kötelességtudása azonban nem engedte, hogy hivatalát „csak úgy immel-ámmal“ viselje, amiként írja, ezért végre is lemondott róla, s miután a Felső 1835 március 23-án felmentette alóla, Gerendre hurcolkodott és ezentúl tisztán a tudománynak kívánt élni. Régi óhajta volt ez, hisz lelkének szárnyaló vágyai ösztökélték reá, bár mostoha körülményei miatt hamarább nem valósíthatta azokat meg.

Itt most már zavartalanul élhetett a tudománynak s gyermekeinek, a könyveknek és kéziratoknak, amint azokat nevezni szokta, ha valaki észrevételt tett arra, miként képes annyit áldozni rájuk.⁴⁸

Am a hivatali méltósággal járó tekintély és tisztesség, úgy látszik, mégis hízelgett neki, mert azt látjuk, hogy — tán felesége ösztönzésére — 1842 tavaszán folyamodást nyújt be a „kincstári tanácsnokság“ elnyeréséért. Ez azonban nem sikerült, még Kováts püspök támogatásával sem,⁴⁹ s némi kárpoztulásul meg kelle elégednie avval, hogy Hunyadmegye táblabírói címmel tüntette ki.⁵⁰

II.

Gróf Kemény Józsefet a gondviselés történetírónak szánta. Hiszen már korán írni kezdett, történelmi olvasmányai pedig oly széleskörűek voltak, hogy huszonkét éves korában még Fessler Ignác munkáit is mind ismerte s azokat annyira becsülte, hogy midőn 1817 őszén híre szárnyalt, hogy ez az Oroszországba kivándorolt kiváló történetírónk nyomorban él, segílyt ajánl fel neki. Elragadtatással ír arról a gyönyörűségéről, amelyet műveinek olvasása szerzett és hódolatát fejezi ki iránta, bár nem hallgathatta el keserűségét a miatt, hogy a papirendből kilépett

⁴⁶ Kemény József 1831 április 7-én már Bécsben volt, de május 27-én már ismét Szebenből ír.

⁴⁷ Levele 1833 elejéről Kovacsóczy Mihályhoz.

⁴⁸ Mikó említi emlékbeszéde (első lenyomatának) 427. l.

⁴⁹ Folyamodványát Kováts püspök 1842 május 23-án terjeszté fel Bécsbe pártolólag.

⁵⁰ Hunyadmegye leirata Déváról, 1842 augusztus 18-án; Kemény József honoratior-iratai közt.

és megházasodott.¹ Irodalmilag azonban — hosszas előtanulmányok után — Kemény csupán 1829 tavaszán lépett fel a Tudományos Gyűjteményben, jegyzeteket nyújtván egyik barátjának a kolozsvári református kollégium történetéről írt cikkéhez. A következő év végéig ugyanitt továbbírt öt cikket írt Dálnoki Incze Józsefnek az erdélyi országgyűlések artikuluszairól szóló mutatója kiegészítéséül az erdélyi románokról, összeállítván (latin nyelven) mindazokat a végzéseket, melyek róluk az 1545—93 közti országgyűléseken hozattak, majd saját családjáról, illetve a Kemények címerében lévő szarvasról, aztán Gelencei Szóke Ambrus régi székely költőről, s végül „Hameln város elvesztett gyermekeiről s az erdélyi szászok abbéli eredetéről való meséjének“ irodalmáról. Egyidejűleg a Nemzeti Társalkodóba is szorgalmasan dolgozott a Hunyadi János nemzetségéről, a románok tudományos törekvéseiről,² a Báthoryak származásáról és utána Kecskés váráról. Ezek az értekezések és ismeretetések forgalomba hozták nevét, kivált olyan kapcsolatban, hogy mindenhez új adalékokkal tud hozzájárulni. Mikor pedig ugyanesak 1830 tavaszán Torma Józsefnek az erdélyi vajdák zonuki grófságáról írt cikkéhez szólt hozzá³ s hozakodott elő különvéleménye igazolására mindenféle meglepő adatokkal és oklevelekkel, a világot kritikai éleselméjűségével is meglepte. Ez a világ persze nem tudhatta, hogy azok az új adatok és elméletek haszontalanok vagy erőszakoltak, s mikor őszire véget ért a két történetíró közt lefolyt tollhare, még üdvözlő verset is kapott a fejedelmi vérből származó Kemény József, aki „saját fényrel ragyogván, fejedelmi író lett.“⁴ Ám ez a fény hamis volt, meg erőtlen is, mert Torma utolsó válaszára Kemény elhallgatott s később bizalmasan bevallá neki, hogy nem volt igaza s legyőztetését elismeri.⁵

Ennyi s ilyen volt Kemény József irodalmi működése, amikor 1831 február 17-i nagygyűlésén az alig megalakult Magyar Tudós Társaság „a magyar nyelv és literatura elősegítésére“ célzó érdemeiért levelező tagjává választotta.⁶ De az előlegezett bizalom még sem esett méltatlanra, mert Kemény haláláig rendkívül nagyra becsülte a kitüntetését, mely őt egyszerre érte a Bécsben működő Gévay Antal és a Szentpétervárt élő Fessler Ignác történetíróval.⁷ Az Akadémiának végig szorgalmas munkása és áldozatkész híve maradt. Most már munkássága is rendszeresebb és céltudatosabb lett, sőt látva, hogy a magyart mennyire nem ismeri a külföld, német folyóiratokba is kezdett írogatni gerendi

¹ Kolozsvárról 1817 november 14-én hozzá írt latin levelének fennmaradt fogalmazványa alapján.

² Pethe Ferenc szerkesztő magasztaló sorai Kemény Józsefről a Nemzeti Társalkodó, 1830. évf. 220—221. l.

³ Torma tanulmánya „Figyelem gerjesztésül, Nemes belső Szolnok vármegye leírásából“ címen jelent meg a Tudományos Gyűjtemény 1830. évf. I. k. 39—93. l.

⁴ Ez a névtelen vers *Gróf Kemény Józsefhez* intézve a Nemzeti Társalkodó 1830 december 11-i 50. sz. 398—9. l.

⁵ Torma sajátkezű nyilatkozata a polemiát tartalmazó lapszámok fedőborítékán, a M. N. Múzeum könyvtárába jutott példányán.

⁶ Gr. Teleki József elnök elnöki leveléből.

⁷ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, I. k. (Pest, 1833) 65. l.

tusculumában, melyben „elzártan élt a nagyvilág zajától, mint Róma egykori Cincinnatusa és Atticusa, a nemzet szellemi érdekeinek szentelve napjait,“⁸ az úgynevezett közélettel úgyszólván alig törődve. A sok erőszakoskodás láttára ugyan ellenzékinek vallotta magát, de nagyobb tevékenységet nem fejtett ki, csupán a megyegyűlésekre járt be Tordára még Szebenből is, mivel nemzete haladását, mint sokat látott, tanult ember ő is elősegíthette tanácsaival. Így például a tordai olvasó-kaszinó eszméjét ő vetette fel az 1832 őszén tartott girásgyűlésen, esztendőnként száz pengőforintot ajánlván fel javára.⁹ A rákövetkező évben meg Alsó-Fehér megye egyik közgyűlésén tartott beszédet az ország bajainak orvoslása módjáról,¹⁰ kijelentvén, hogy miután immár 22 esztendő óta nem volt diéta, sorsunk jobbrafordultának egyetlen egy törvényes útja az országgyűlés összehívása, mert csak azon egyesülhetünk — úgymond — a közjóra, s csak ott bocsáthatjuk törvényes ítélet alá azt, amit törvényesnek tartunk, s ott orvosolhatjuk sérelmeinket. Fellépése oly bátor, érvelése annyira meggyőző volt, hogy az 1834-i országgyűlésre a megye egyik követévé választották¹¹ s beszédeivel mint jeles, tüzes szónok tűnt fel.¹²

Mindez emelte tekintélyét, alkalmi kirándulásai hivatali helyéről üdítően hatottak szellemére, melyet történelmi tanulmányai és gyűjtései foglaltak el. Mindkettőre tág tere kínálkozott Szebenben, a százszok fő központjában, ahol nemcsak a kincstári és szász nemzeti levéltár kincseit buvárolhatta át, hanem 1833 tavaszán az erdélyi és magyar alkotmányról nagyobb értekezést is írt németül. Ez azonban mind a mai napig kiadatlan maradt.¹³

Történelmi munkálkodásából csupán a József-nap zökkentette ki. Erre a napra a szomszédos birtokosság nagy számmal sereglett házába, mivel Kemény József igen víg kedélyű ember volt, aki élceivel és tréfaival egész társaságot el tudott mulattatni. Sőt beszélnek róla, hogy farsang idején néha női ruhát öltve járt át a szenterzsébeti házából a közeli andrásfalvi gr. Gyulay kúriába, ahol megjelenésével halálra kacagtatta ismerőseit.¹⁴ Az ilyen pajkosságot, úgy látszik, épen komoly munkásságba merült élete kívánta meg, amikor altesti fájdalmai nem bántották. Egyébként Kemény József igazi tudósként minden napot elvezettnek tartott, amelyet nem a tudományak szentelhetett, természetét ismerve, vendégei nem is nehezteltek reá, hogy ebéd után őket feleségére hívva, visszavonult dolgozószobájába: másolni vagy indexet készíteni

⁸ Vass József id. emlékbeszédében.

⁹ Kemény József id. 1833 január elseji naplófeljegyzése.

¹⁰ Kézirata (1833-ból) megvan „Collectio manuseriptorum iuridicorum“ c. gyűjteménye XIX. kötete végén.

¹¹ Mikó id. emlékbeszéde 35. l.

¹² Br. Jósika Miklós feljegyzése id. *Emlékirata*, I. k. 99. l.

¹³ *Ansichten über die Entstehung des ungarischen und des damit verbundenen siebenbürgischen Staates und dessen Staatsverfassung*. Hermannstadt, den 17. April 1838. (Gróf Kemény József kézírata báró Bedeus Gusztáv családi levéltárában, Nagyszebenben.)

¹⁴ Néhai gróf Kuun Gézané (báró Kemény Vilma) szóbeli értesítése nyomán.

kézirati köteteihez.¹⁵ Ilyen munkában lelte örömét és töltötte életét egy magasztos végeél, Erdély történetének megírása érdekében, mivel haláláig igaz maradt az, amit fiatalon mondott, hogy „Erdélynek még nincs Históriaja, de nem is lehet, mert a kútfők (régi kéziratok, oklevelek etc.) nem igen esmereteseek.“ Micsoda korai felismerése ez irodalmunkban a forráskiadások fontosságának, amikor ezt az ünnepélyes kijelentést olvassuk! Ha Isten életemnek kedvez, a régi írókat mind ki akarom adni és idővel Erdélynek történetét is írni, írja tovább.¹⁶ Sajnos, egyik tervét sem valósíthatta meg teljesen, pedig azokra állandóan törekedett. Magyar kortársai közül erre senki alkalmasabb és tanultabb nem vala.

Maga meg a tudomány iránt oly szigorú volt, hogy még tíz évvel fenti nyilatkozata után, 1841 elején is azt állította, hogy aki már most Erdély *histoire raisonnée*-járól ábrándozik, kész csaló, mert megírásához tanulmány kell, a történeti források körültekintő felkutatása és kritikai használata szükséges. Ezek nélkül elvész a *történelem matematikai értéke* s az egész mesévé változik, holott a történelem morálját csakis a fenti módon lehet és szabad sikeresen s meggyőzően felépíteni. Ily tisztult

felfogással dolgozott gróf Kemény József fáradhatatlanul már évtizedek óta kis hazája történetén, s mikor már-már azt hitte, hogy sikerült a dolgok lényegébe hatolnia, csak az előcsarnokig jutott. Nagy fáradtsággal létrejött művét félredobván, Erdély története megírásának palmáját a jövőnek engede át, — úgymond, —

¹⁵ Kemény id. naplófeljegyzése.

¹⁶ Saját vallomása fenti naplójában.

N O T I T I A

Historico - Diplomatica

Archivi et Literalium

Capituli Albensis Transsilvaniae

Auctore

JOSEPHO C KEMÉNY

membr. erud. Soc. Hungaricae

Historia rerum, et transacti tempora seculi
Conditis membranis hinc simul arca tegit
Fabricius T. V. in fine

C I B I N I I.

Apud bibliopolum W. H. Thierry.

1836.

és előmunkálatai gyanánt történeti források megnyitására adta magát.¹⁷

Igy keletkezett és jelent meg egymásután gróf Kemény József mai is nélkülözhetetlen hat kötetnyi kútfő-kiadványa.

A gyulafehérvári káptalani levéltár ismertetése kéziratával már 1830 május 15-én elkészült, de újra meg újra átnézte és bővítette a kolozsmonostori konvent s a szász nemzet szebeni levéltáraiból, így csak két év múlva adhatta sajtó alá. A kolozsvári cenzor már 1832 október 1-én elfogadta kiadásra, de előre nem látott egyéb okok miatt mégis csak 1836-ban láthatott napvilágot Nagy-Szebenben. A deák nyelven írt két kötetes munkát szerzője Fejér Györgynek ajánlta tisztelete jeléül „Codex diplomaticus Hungariae“ című alapvető nagy műve kiadásával szerzett érdemeiért, melyeket Erdély is hálásan ismert el.¹⁸ Am époly alapvető maga Kemény műve is, amennyiben a hazai káptalanok és konventek levéltáiról előtte senki sem írt, s e téren, miként mondja, maga törte meg a jeget. Az I. kötet elején Kemény a levéltár történetét írta meg oklevelek és országgyűlési végzések alapján, aztán 33 excursus alakjában százakra menő kivonatot nyújt a levéltár különböző gyűjteményes darabjairól, az értékesebb vagy érdekesebb leveleket szószerint közölve. A II. kötetben az erdélyi fejedelmi kancellária protokollumait s az u. n. Királyi könyveket ismerteti, összeállítván az erdélyi országgyűlések jegyzékét is 1700-ig, amivel nagy szolgálatot tett. Épily becses az erdélyi helyneveknek oklevelekből kiszedett betűsoros jegyzéke, telve mai napig felhasználatlan régi magyar kifejezésekkel. Végül az 1511—1703 közötti köztörténeti okleveleket tartalmazó négy kötet anyagáról 1330 regesztában számol be,¹⁹ nem remélt gazdag anyagot nyújtván vele a történetírásnak. A gyulafehérvári káptalani levéltárt Kemény előtt már mások is használták kiadványaikban, ám azt valójában ő nyitja meg a tudománynak s mutatta be híven e munkájában, melynek adatait a történetírás soha nélkülözni nem fogja.

De míg ez a műve inkább a történetírót és kutatót érdekelte, Nagyajtai Kovács Istvánnal egyidejűleg egy olyan kötet szerkesztésén fáradozott, amelynek darabjait „hazánk fiainak, sőt leányainak is tudniok nem csak igen érdekes, hanem szükséges is volna.“ Nemes hevületükben annak az elenyészett irodalmi társaságnak szép munkálkodását akarták folytatni, amelynek élén a brassói Eder Károly József 1797—1800 közt Schaeuseus Keresztély és Somogyi Ambrus műveit adta ki Szebenben csonkán, mivel önzetlen vállalkozását eléggé nem pártolták. Hasonló sorsa lett harminc évvel utána a szebeni Benigni József és Neugeboren Károly amaz igyekezetének, hogy egy történetíratainkat kiadó társulatot alakítsanak, mivel a két magyar hazában sem akadt 50 tag, aki az első kötet nyomtatása megkezdésére egyenkint 18 pengőforintot lefizessen.

¹⁷ Kemény József levele megjelent *Offenes Bekenntniss meiner Ansichten über das Schreiben einer Geschichte Siebenbürgens* címen a Kurz-féle Magazin I. k. 1—14. l.

¹⁸ Kemény szavai ajánlólevelében.

¹⁹ A 8-rétű munka terjedelme: I. kötet 721, a II. kötet 375 lapnyi.

E két elriasztó példa ellenére Keményék nem csüggedtek, és erőt merítvén abból a buzdító jelenségből, hogy „a nagyobb testvérhonban az öreg Fejér György 1829-ben megindítá magyarországi oklevél-kiadását, s azt hat esztendő alatt 30 kötetre szaporítá.“ Hanem munkájuk tán így sem jön létre, ha Kolozsvárt „Barra Gábor könyv-, szépmű- és papirkereskedése“ annak kiadására nem vállalkozik. Vállalkozását 1837 április 15-én szétküldött „Figyelmeztetés“ alakjában adta tudtúl az olvasóközönségnek, mely egy hónapra reá²⁰ megkapta az Ev. ref. kollégium betűivel nyomtatott „Erdélyország Történetei Tára“ 16 íves szép kötetét.²¹ Köztörténeti érdekességű irodalmi adat, hogy a kiadó 200 pengőforintot s mindegyik szerzőnek 7—7 példányt adott a munkából,²² mely négy krónikát és 28 levelet meg országgyűlési végzést ismeret meg a magyar olvasóval anyanyelvén.

Erdély legrégebb története elevenedett meg egykorú leírásokban e szép kötet lapjain. János király haláláról, fiának, II. János királynak, a Magyarország felé közelgő Szulejmán szultán elé vonulása részleteiről nemcsak a közönség, de még a történetkedvelők is most értesültek először. A lefejezett Gálfi János rabságában készített önéletrajzaiból, meg a székely Bors János krónikájából a Báthoryak mozgalmas korát ismerhette meg a világ. Az országgyűlési végzéseknek (1600-ig való) bemutatása pedig egészen új dolog volt s valósággal közszükséget elégített ki, mivel azokra gyakran perekben is hivatkoztak a nélkül, hogy eddig még valami kielégítő gyűjteményök lett volna. Az új kiadvány tudományos szempontból is megállja a helyét, mert a szerzők az országgyűlési végzéseket például több eredeti példány gondos összevetése alapján adták ki, a hiányokat és törléseket pótolva, hogy teljes és hű szöveget adhassanak. A krónikák fontosabb eseményeit viszont külön levelekkel világították meg. Kiadási elveik közül mindössze azt kifogásolhatjuk, hogy a szükséges felvilágosításokat és utalásokat nem jegyzetben, hanem magában a szövegben közlik, ami nagyon zavaró, bár (zárójelben) teszik azokat.

A magyarságát érezni kezdő társadalom szívesen fogadta az új világot feltáró munkát s vele kiadója is jó vásárt csinált, mert a közönség majdnem utolsó példányáig szétkapkodta, a Magyar Tudományos Társaság pedig 200 aranyas nagy jutalmával tüntette ki.²³ Annál rosszabbul esett a tudós szerkesztőknek, hogy Waltherr László, az Akadémia egyik tagja, a legelőkelőbb pesti folyóiratban, a nélkül, hogy a kötet anyagát ismertetné, sajtóhibáit és a szerzők tévedéseit tárta az olvasók elé.²⁴ Kijelentette ugyan, hogy ezt „minden kisebbíteni törekvő vágyakozás nélkül“ teszi, de válaszában N. Kovács István azért jogos felháborodással kérdezhetette, hogy „eredhet-e tiszta szándékból oly vállalat, mely szerént valaki valamely munkának csupán fogyatkozásairól törekszik szólani, mélyen hallgatva annak minden érdemeiről, bár mi cse-

²⁰ Kovács István írja a Nemzeti Társalkodó 1837. évf. II. fele 127. lapján, hogy az I. kötet május 12-én hagyta el a sajtót.

²¹ A 8-rétű könyv terjedelme XXV és 256 lapnyi.

²² N. Kovács István 1837 március 30-i leveléből.

²³ Kőváry adata az id. Délibáb-naptár 79. l.

²⁴ A Figyelmező 1837 június 20-i 24. száma 191—194. l.

kélyek legyenek is?²⁵ A felületes tudású Waltherr kifogásaira Kovács István szakavatottan, s ami fő, higgadtan felelt,²⁶ kimutatván, hogy amiket hibáztatólag írt „nem egyebek, mint családokozások, botlások s gánecoskodások W. úr részéről, melyek onnan származnak, hogy a szerkesztők célját felfogni s híven szeme előtt tartani nem tudta, munkájukat figyelemmel olvasni s Erdély XVI. századi történeteit alaposan és körülményesen tanulni elmulatta.”²⁷ Válaszában Waltherr ezúttal tárgyilagossá maradt s amint kimagyarázta, hogy ő historikusoktól azt kívánja, hogy lehetőleg eredetiről adjanak ki okleveleket, teljesen igaza is volt;²⁸ csupán arról feledkezett meg, hogy ez nem mindig lehetséges. További kifogásait azonban, hogy 1. a szerkesztők némely levél címét nem közölték, 2. ígéretekkel szemben nem minden adatot nyomattak ki egészen, s 3. arabszámaikkal néhol helytelen idézést tettek, kicsinyesek.²⁹ Kovács mégis olyanoknak találta őket, „amelyek a szerkesztők becsületét homályba borítanák, a *Tár* hitelességét megsemmisítenék és Erdély hazánkunk valaha romlást okozhatnának, ha cáfolatlan maradnának”, s e túlérzékeny felfogása alapján három közleményben felelt is reájuk.³⁰ Ezekre Waltherr

azonban többé nem vetett ügyet, s avval abban is maradt a különben sem mély és tanulságos irodalmi harc.

²⁵ Kemény József Toldy Ferenchez Gerendről, 1839 március 12-én, a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

²⁶ A Nemzeti Társalkodó 1837 augusztus 15-i 7. száma 97. l.

²⁷ Ugyanott, a 97–128. lapon.

²⁸ Szintén ott, az 1838. évf. I. fele 189. l.

²⁹ A Figyelmező 1837. évf. 21–22. számában.

³⁰ Kifogásait e szavakban Kovács foglalta össze a Nemzeti Társalkodó 1838. évf. I. k. 193. l.

³⁰ Ugyanott, a 24–26. számokban.

ERDÉLYORSZÁG TÖRTÉNETEI TÁRA

EGYKORU S MAGYAR NYELVEN KÉSZÍTETT TÖRTÉNET-
IRATOR. LEVELER-. ORSZÁGGYÜLÉSI VÉGZÉSEK ÉS
TÖRVÉNYCZIKKELYEBŐL.

KIADJÁN

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF

ÉS

NAGY AJTAI KOVÁCS ISTVÁN.

ELSŐ KÖTET.

1540—1600.

KOLOZSVÁRT

BARRA GÁBOR TULAJDONA.

1 8 3 7.

A pesti kritika egyébként nemhogy ártott volna a vállalatnak, hanem még a magyarországi olvasók figyelmét is felhívta reá. Am folytatása elé mégis váratlan akadályok tornyosultak. Kovács István a Kemény Józseftől kapott anyag alapján hamarosan elkészült a „Tár“ második kötete kéziratával s azt Kovács Miklós erdélyi püspök, mint a cenzurahivatal főnöke, 1839 szeptember 30-án elfogadta nyomatásra. A református kollégiumi nyomda október közepén munkába is akart fogni.³¹ Csakhogy a bécsi udvari kancellária felkérte a kéziratot, s bár kinyomatását „cum laude“ megengedte, azt még egy év múlva sem kaphatták vissza türelmetlenkedő szerkesztői.³² Meg-megújuló sürgetéseikre csak 1845 tavaszán került haza s akkor is a gyulafehérvári cenzura-hivatalhoz. Kovács István méltán remélhette, hogy most már hamarosan megkapja az approbatiót, ezért elejét nyomdába is adta.³³ Június közepére így már a 12-ik ívét is kinyomták s az egész kötet július 11-ikére szerencsésen elkészült.³⁴

Hogy e kötet megjelenése miért késett nyolc teljes esztendeig, annak részleteit Kemény még évek múlva is röstelte nyilvánosságra hozni. De egyik elejtett kijelentése szerint a jezsuiták gátolták meg jóváhagyását, mivel az országgyűlési végzések sorozatába felvették természet-szerűleg az 1588-i meggyesi országgyűlését is, melyekben az erdélyi rendek „igen keményen írtak a szerzet ellen,“³⁵ melyet országukból száműztek. Hosszas utánjárással végre is báró Jósika Sámuel erdélyi alkancellárnak sikerült a kiadvánnyal szemben támasztott nehézségeket magasabb helyen eloszlatni.³⁶ Így jelenhetett meg végre annak rég várt II. kötete özv. Barrané és Stein tulajdonában, a királyi lyceum betűivel nyomtatva.³⁷ Ez a kötet ismét három magyar krónikával és 30 egyéb magyar irattal bővíté történeti ismereteinket.³⁸ E krónikák: a marosvásárhelyi Borsos Tamásé a hazai eseményekről, meg konstantinápolyi követségéről, aztán egy névtelené, mely Báthory Gábor halála, illetve Bethlen Gábor megválasztása leírásával végződik. Természetesen ez a kötet is felöleli a megfelelő országgyűlési végzéseket, a tárgyalt események jobb megértését elősegítő magánleveleket is nyújtván. A kötetből azonban csakugyan hiányzanak a meggyesi országgyűlési végzések,³⁹ ami a munka hosszú vajadásának okát megérteti. A közönségnek ez persze nem tűnt fel, de azért a kötet megjelenése előtt a két szerző mégis jónak látta hosszas késése okait a nyilvánosság előtt is feltárni, már csak azért is, mivel sokan azt hitték, hogy a késedelem oka a szerkesztőkben „később támadhatott némi unatkozásban“ vagy a közönség rész-

³¹ Kovács István 1839 október 11-i levele Keményhez.

³² Ugyanó, 1840 szeptember 17-i levelében.

³⁶ Kemény József vallomása a *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde*, 1845. évf. 259. l.

³⁷ Terjedelme XIII és 291 lapnyi.

³⁸ Kemény József e művét még román folyóirat is ismertette, a *Magazinul istoricu pentru Dacia* IV. k. 375–382. l.

³⁹ Jellemző ez azért is, mert a kötetben különben megvan az ugyan-csak jezsuitákkal foglalkozó 1586-i és 1595-i országgyűlési végzések szövege, persze azért, mert ez utóbbiak meg visszahívásukról szólnak.

vétlenségében rejlett.⁴⁰ Ezt ők most nyíltan megcáfolták, habár bölesen elhallgatták a késés valódi okát. E helyett arról a szellemi mozgalomról számoltak be, mely a történetírás terén vállalatuk első kötetének hatása-képen főleg a szászok közt megindult, úgy irodalmi, mint egyleti tevékenység folytán. Ezzel szemben, tapasztalatuk szerint, az erdélyi magyar irodalomban semmi sem történt a forráskiadás mezején, holott alig volt valaha „nagyobb a közszükség ismerni s tudni az ősök multját“ mint most, az átalakulás korában. Szükséges ez azért is, mert a „politika csak a históriára támaszkodva vagy ezzel egyesülve képes okos és böles törvényhozókat adni a nemzeteknek,“ melyeknek okulniok kell a históriából, ez pedig — Schlözer szerint — nem más, mint folyvást haladó statisztika. Ily elmélkedés után Keményék ismertették vállalatuk sajtó alatt álló II. kötetének tartalmát, s a három közleményre nyúlt ismertetés⁴¹ akkora érdeklődést keltett iránta, hogy mikorra a kötet megjelent, a közönség hamarosan elkapkodta. Feltűnő jelenség, amire mainapság ilyen művekkel szemben nincsen példa.

A munka kelendőségét látva az élelmes Stein János, mialatt a két szerző a Magyar orvosok és természetvizsgálók pécsi nagygyűlésén járt, hirtelen újra kinyomatta az elfogyott és immár ritkává vált I. kötetét is. Nyilvánvaló, hogy ehhez neki nem volt joga. Eljárásán méltán ütközött meg a hazatérő Kovács István, aki különben is bíró-ember volt s tudatta róla Kemény Józsefet is. Őnzetlen hazafiasságukat jellemzi, hogy egyikök sem kívánt törvényesen fellépni a kiadó ellen, de bosszantotta őket a dolog, mert ha Stein közli velök szándékát, legalább kijavították volna az első kötetben maradt sajtóhibákat. Stein „pirulva s bánkódva“ ismerte be hibáját, ám mivel az új kiadást Kovács nem engedte piacra bocsátani, abban állapodtak meg, hogy újra nyomatja azokat az íveket, amelyekben túlsok a sajtóhiba s úgy adja ki, mivel a szerkesztők néhány példányon kívül semmi tiszteletdíjra nem tartottak igényt.⁴² A dolog azonban változást szenvedett annyiban, hogy a javítások száma Kovács símitó keze alatt úgy megnövekedett, hogy Stein akár egészen újra szedethette volna a kötetet. Titokban készült lenyomatát azonban mégis kibocsátotta⁴³ s a szerkesztők hallgatólagos beleegyezését, úgy látszik, azzal nyerte meg, hogy Kovácsot a III. kötet összeállításával bízta meg. Ezzel bibelődött Kemény Józseffel együtt egészen 1847 végéig, de mire sajtó alá adhatták volna, kitört a forradalom s a nagyfontosságú vállalat abban maradt.

A *Történeti Tár* I. kötetének megjelenése után Kemény József 1839 elején egy hasonló irányú német kiadvánnyal akarta történetírásunkat gazdagítani. Ennek kiadására a másik kolozsvári kiadó, Tilsch József és fia, vállalkozott, 200 forintot ajánlván fel könyvekben tiszteletdíjúl és 7 példányt a munkából.⁴⁴ Az életrevaló kiadók hamarosan

⁴⁰ Így a Budapesti Hiradó 1844-i II. félévi 9. számában.

⁴¹ Megjelent 1845 június 13—20. közt, a kolozsvári Erdélyi Hiradó 1845-i 48—49. számaiban.

⁴² Kovács István 1845 szeptember 26-i leveléből.

⁴³ Az új kiadásról értesít Kurz, Magazin I. k. 441. l.

⁴⁴ Tilsch és fia 1839 március 14-i levele szerint.

517 aláírókat szereztek, köztük Ferdinánd főherceget. A lyceumi nyomdában megjelent *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens* című vaskos kötet nyolc erdélyi szász krónikát hozott nyilvánosságra az 1526—1693 közti események megvilágítására.⁴⁵ A munkát kiadója 2 forint 24 krajcáron árulta és nagyon vették, még magyarok is.⁴⁶ Így aztán évvégére alig maradt belőle néhány példánya s azért december 1-én előfizetési felhívást bocsátott ki a II. kötetre is. Erre 1840 március végéig már 320 aláíró jelentkezett,⁴⁷ de így is megjelenhetett június elejére, újra négy krónikát s egy csomó levelet nyújtván az 1526—1703 közti évek történetéhez.⁴⁸ A kötetek minden egyes darabjához Kemény ki-

merítő előszót írt, helyreigazításait pedig most már jegyzetben közli. Német szövegolvasása is jó, közlése meg általában hibátlan, de nem helyeselhetjük azt a kijelentését, hogy a hűségére való törekvés mély tudatában az eredeti írásmódnak még hibáit is lenyomatja,⁴⁹ mert így nyilvánvalóan tévesen és elferdített magyar neveket közölt idegen nyelvű olvasóival, a nélkül, hogy vele a tudományt szolgálná, sőt mást is követésre ösztönöz. Becses német kiadványából Kemény bevezetésében egy III. kötetet is ígért,

de az nem láthatott soha napvilágot, habár folytatására a szász Erdélyi honismertető egyesület is buzdította abból az alkalomból, hogy a két kötet kiadásáért 1842-i közgyűléséből köszönőiratban

⁴⁵ A kis 8-rétű kötet terjedelme VIII számozatlan és 382, meg 8 számozatlan lap.

⁴⁶ Ezek figyelmét Kovács István hívta fel az értékes munkára, a Nemzeti Társalkodó 1839. évf. II. félévi 1—3. számában írt bő ismertetésével, melyet így vezetett be: S mi szép a látvány, mikép ez vagy amaz, nem azért halmozza kincsét össze, hogy az abból folyó hasznót, gyönyörűséget csak maga élvezze, hanem azért, hogy hazájára is kiáraszsa, s im itt egy oly

DEUTSCHE

FUNDGRUBEN

DER

GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS.

HERAUSGEGEBEN

DURCH

G. JOSEPH KEMÉNY.

MITGLIED DER UNGARISCHEN GELEHRTEN-GESELLSCHAFT.

KLAUSENBURG

VERLAG VON J. TILSCH UND SOHN BUCHHANDLER.

1839.

üdvözölte.⁵⁰ Épígy nem jelent meg Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos király s kortársai levelezését felölelő másik fontos oklevéltára sem, melynek teljes kéziratát Toldy Ferencnek küldte fel, aki azt jóhiszeműen fel is vette Kemény József 1840-i irodalmi munkásságának jegyzékébe,⁵¹ de pesti kiadója az utolsó percben nyomtatásától visszalépett.

Kemény József idejét ezentúl mindinkább feldolgozások és apró kritikai cikkek írása vonta el a forráskiadás nehéz, de hasznos munkájától. Am e cikk-írással tulajdonképpen azt a munkásságot folytatta, melyet a Nagyajtai Kovács István által 1830-ban Kolozsvárt megindított „Nemzeti Társalkodó” lapjain kezdett⁵² és 1833-ban a kassai „Árpádia” című történeti zsebkönyvből folytatott, melynek nagy részét Kemény maga írta 1838-ig, amikor III. kötetével az megszűnt.⁵³ Épígy támogatta ez almanach szerkesztője, Kovácsóczy Mihály, másik párhuzamos vállalatát, a szépirodalmi Szemléelő-t.⁵⁴ Midőn pedig az is kimúlt, a megmaradt többi folyóiratokba írogatott, miután tevékeny lelke szünetlen munkálkodott s mindig abban a nemes irányban, hogy történelmünk homályos kérdéseit kutatásai eredményével megvilágítsa. Egyik bécsi barátjától például (1839 őszén) egy 1361-i oklevélmásolatot kapván, hozzászólt ahhoz az irodalmunkban már több mint tíz esztendeje felvetődött kérdéshez, hogy az 1112-ben elhunyt Henrik portugál gróf magyar származású volt.⁵⁵ Vélekedését Fejér György cáfolta meg, udvarias módon figyelmeztetvén sok olyan körülményre, melyet Kemény az általa közölt oklevélszövegbe elmélyedve nem vett tekintetbe.⁵⁶ A cáfolatra Kemény József 1840 március 18-án felelt, kijelentvén, hogy örömet olvasta a nyújtott felvilágosításokat s ezentúl is minden cáfolást szívesen fogad, mert „az okkal való vitatást nem

minősége tűnik fel a tisztelt gróf úrnak, mely őtet nálunk páratlan fényben ragyogtatja, mert hazánkban mindenek felett a legbuzgóbb adatközlő.

⁴⁷ Tilsch könyvkiadó 1840 március 24-i levele.

⁴⁸ Terjedelme VI számozatlan és 309 lapnyi.

⁴⁹ Erről az I. kötet előszavában így ír: Ich theile nun gleichzeitige einzelne geschichtliche Begebenheiten Siebenbürgens den Geschichtsfreunden mit, und übergebe solche (vielleicht auch aus Übermass alzugrosser Genauigkeit) mit allen Fehlern der damaligen Schreibart, der allgemeinen Benützung.

⁵⁰ Az Erdélyi Hiradó 1842. évf. 289. l.

⁵¹ Eredeti címe volt: *Epistolae Matthiae Corvini, Uladislai II., Ludovici II. regis Hungariae et contemporaneorum, adiectis notis criticis.* (Ld. a M. Tudós Társaság 1840-i Névkönyve 185. l.)

⁵² Ennek 1841. évf. 5. és 9. számában közölt két dolgozatot, hosszabb szünetelés után.

⁵³ Három kötetben nyolc közleménye jelent meg, egy rakás régi levéllel együtt.

⁵⁴ Ebbe már 1833 nyarán dolgozott, míg 1836 április 15-i 30. száma 465–8. lapján Losárdi Susánnáról írt cikket. Ez VI-ika *A szépnem legjelesebbjeinek csarnoka* című sorozatnak, melyet ez érdekes cikkével a maga részéről is gyarapítani kívánt.

⁵⁵ Megjelent a Nemzeti Társalkodó 1839. évi II. kötete 167–9. l.

⁵⁶ A Tudományos Gyűjtemény 1840. évi I. 68–76. l.

személyességnek, hanem hasznos és díszes oktatásul veendi“ s magát leginkább akkor érzi megtisztelve, midőn valami munkáját figyelemreméltónak tartja akárki is, még inkább olyan jeles ember, mint Fejér, akinek több alkalma volt nálánál a tanulásra és elmélyedésre.⁵⁷ De nemcsak a Tudományos Gyűjtemény-be dolgozott, — ahol ez a nemes nyilatkozata megjelent — hanem annak 1841-ben való megszűntével a Tudománytár-ba is,⁵⁸ melynek szerkesztője, Luczenbacher János, pár éve maga is kétségbevonta az ő portugálliai vitája alkalmával védett álláspontja alapjául szolgáló oklevél hitelességét.⁵⁹

E kitünő két folyóiratunk virágjában hervadt el, miután együttesen 336 füzetet szolgálták tisztessen irodalmunkat 28 esztendőn át.⁶⁰ A Tudománytár megszűntetését a Tudós Társaság azzal indokolta, hogy előfizetői nagyon megfogyatkoztak s ezért az erkölcsi haszonnak csekélysége miatt a szükség parancsának hódolva nem folytatja kiadását.⁶¹ A Tudományos Gyűjteménynek azonban még majdnem 200 előfizetője volt megszűnésekor, ami fennmaradását biztosíthatta, s így nem volt alaptalan Kemény József értesülése, hogy azt tulajdonképpen a hatalom hallgattatta el. Egyetlen tudományos folyóiratunk kimulta tehát nem lephette meg Keményt és kortársait, de annyival fájdalmasabban érinté, hogy az erdélyi századok folyóiratait semmi bántódás nem érte, sőt most készültek Brassóban egy újabb történeti szemle kiadására. Ennek szerkesztésére a bécsi születésű Kurz Antal vállalkozott, miután Kemény József szellemi támogatásáról biztosította. Ez a Kurz élénk szellemű, jó tollú íróember és egykori bécsi színigazgató volt, aki adóságai elől Németországból Erdélybe menekülvén, Kemény gerendi kastélyában húzódott meg s talált menedéket. Sokoldalú használhatóságát látva a gróf, néhány évig titkára gyanánt tartotta maga mellett, míg 1838-ban Brassóba távozott mellőle lapszerkesztőnek. Itt adta ki 1840 tavaszán *Nachlese* című kis forrásmunkáját⁶² abból, amit Keménynél összeirogatott, mint akinek — Kurz szellemes megjegyzése szerint — annyi ismeretlen anyaga van, hogy féltucat embert is elvállalhat télire irodalmi hízókurára.⁶³

⁵⁷ Ugyanott, az 1840. évi IV. 79—82. l.

⁵⁸ Egyik utolsó füzetében, az 1844. évi Értekezések VIII. k. 80—92. lapján a régi magyar költészetéről írván, Ádám János kolozsvári polgár 1608-i magyar gyászénekét közölte.

⁵⁹ Luczenbacher cikke a Tudománytár 1840. évi Értekezések VII. 199—202. l.

⁶⁰ A Tudománytár megszűntét a M. Tudós Társaság 1844 december 19-i ülése mondta ki, miután előfizetői 11 év alatt 527-ről 79-re apadtak le s így a társaság a folyóiraatra 13.000 pengőforintnál többet fizetett reá. (A Pesti Hírlap 1845 január 9-i 420. száma 16. l.)

⁶¹ Ezt a folyóirat utolsó füzeté végén Schedel Ferenc titoknok írja így meg, sorait 1844 utolsó napjáról keltezte.

⁶² Teljes címe: *Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte, nach authentischen bis jetzt unbekanntem oder unbenützten Quellen und Urkunden bearbeitet von A. K.* (Kronstadt, 1840.) Ez a kis 8-rétű VII és 151 lapnyi kiadvány oly ritka, hogy a fővárosban még a M. N. Múzeum könyvtárában sincs meg.

⁶³ A *Nachlese* III. lapján.

Kurz kis kiadványa öt közleményének tán legérdekesebbike Keményé ifjabb Báthory István naptár-feljegyzéseiről.⁶⁴ Ezeket közli is, úgy amint kéziratát életének 40-ik évfordulója napján (még 1835 őszén) elkészíté. A többi közlemény annyira teli van jegyzetekkel, felvilágosításokkal és könyvutalásokkal, hogy majdnem azt a benyomást teszik, mintha azokat is Kemény írta volna, minthogy Kurz egyéb dolgozatai távolról sem hasonlítanak ezekhez. Feltevésünket megerősíteni látszik az a körülmény is, hogy munkáját Kurz csupán nevének kezdőbetűi alatt adta ki, amely titokzatosságra nem lett volna szüksége; még tán az is, hogy kis vállalatát abbahagyta, hogy helyet adjon a nagyobb-szabású *Magazin*-nak, melynek első füzeté 1844 elején jelent meg, nagy öröme azoknak, akik az ily irányú művekben gyönyörűségüket lelik. Nagy részét ennek is Kemény maga írta, épúgy mint az utánakövetkezőkét is, amiből azt sejtjük, hogy nyomdaköltségét (vagy legalább egy-részét) is maga fedezte, ámbár sajtászerű, hogy míg könyvekre Kemény ezeket költött, nyomtatásra alig szeretett a magáéból áldozni. A becses vállalatból két kötetnyi jelent meg negyedévi füzetekben,⁶⁵ értékes cikkekkal és adalékokkal bővítve Erdély honismeretét. Kemény dolgozatai benne a legkülönfélébb történeti eseményt, tényt vagy hibás felfogást világosítják meg új adatokkal, s ami jellemző, rendkívül gazdag anyagkészlet alapján. Kemény valóban ebben az irányban — az adalék-írásban — volt erős. Ezzel a pepecselő munkásságával szolgálta irodalmunkat legjobban oly időben, amikor levéltári kutatók és források híján a történetírás nálunk pangott vagy csupán közismert krónikák és könyvek adataiból táplálkozott.

Amit Kemény a *Magazin*-ban írt, az — Mikó Imre találó megállapítása szerint — pályáján új időszakot jelöl meg s a kritikai nyomozás és anyagfeldolgozás irányát képviseli. Bevezető cikkét, amelyben őszinte vallomását tárja fel Erdély történetének megírásáról, már ismertettük. Ebben sok megfontolásra méltó új nyilatkozata van, miként többi tanulmányaiban is, melyek a legkülönbözőbb tárgyakat méltatják, úgy amint azok tollhegyre kerültek vagy pedig amint azokat a közvélemény felszínre vetette, hogy hozzászólásával s a kérdés széles alapú megvitatásával végleg vagy legalább hosszú időre tisztázza őket.

Brutus János Mihálynak Kemény József korában még kiadatlan erdélyi historiájáról írván, kiemeli, hogy ő Joviust (az olasz Paolo Gioviót) nagyobb óvatossággal használja, mint az erdélyi Somogyi Ambrus, aki őt sok helyütt átírja. Különben is — úgymond — kútfőül használt történetírót nem elég csupán idézni, hanem közelebről is meg kell ismernünk mint gondolkozó és cselekvő embert, még magánéletében is, hogy kellően megismerhessük, az igazságot felderítsük s másokkal is közölhessük. Következő cikkében azokról az állítólagos római-dák

⁶⁴ Címe: *Dissertatio diplomatico-critica de isthoc Calendarii Eberiani exemplari et respective de contento in eodem diario manuscripto authentico Stephani Báthori de Somlio, eruto per Josephum C. Kemény.* (A *Nachlese* 85–108. lapján.) Kemény e nagybecsű cikke címét Szinnyei József sem repertoriumában, sem pedig a *Magyar Irók Élete és Munkái*-ban nem közli.

⁶⁵ A 8-rétű „*Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denkwürdigkeiten Siebenbürgens*“ I. kötete 1844-ben, II. kötete 1846-ban jelent meg.

ermekről ír, melyekről külön tanulmány jelent meg, holott azok hamisítványok, miként már maga a szász Ackner is kimutatta korábban. Erélyesen kikel az ilyen közlések ellen, kivált, hogy azok a szász honis-mertető egyesület hivatalos közlönyében jelentek meg. Komolyabb elmé-lyedésre és kritikára inti azokat, akik hasonló történelmi tanulmányok-kal foglalkoznak. Harmadik cikkében a magyar és erdélyországi ma-gyar tanulók részére külföldi egyetemeken alapított és fennálló ösztön-díjakról tájékoztat, hogy megfelelően egy hét éve elhangzott felszöla-lásnak.

Az élénk tartalmú új folyóirat második füzetét Keménynek a leg-régibb hazai papír-oklevelekről írt tanulmánya nyitja meg, kiterjeszt-ven figyelmét azok vízjegyére is, ami nálunk ekkor még ritkaság-számba ment. Ezzel rokon s tán mainapig is magában álló az erdélyi legrégibb papírmalmokról írt tanulmányos cikke. A harmadik füzetben Schuller J. K. kritikai dolgozataihoz fűz bő helyreigazításokat és pótlá-sokat, szemére hányván a szász szerzőnek, hogy a vonatkozó magyar irodalmat munkájában figyelmen kívül hagyta. Aztán az erdélyi ma-gyar vármegyék keletkezéséről ír, majd Hunyadi János elfogatását vi-lágítja meg egykorú (1450-i) oklevéllel. A negyedik füzetben Bethlen Gábor 1624—1625-i külföldi politikáját ismerteti új oklevelek bemuta-tásával. Új adatokat tud fűzni a brassói szász gimnázium háromezreze-dos fennállása alkalmából megjelent munka anyagához is, hangsúlyoz-ván, hogy nem elég kútfőket idéznünk, hanem mérlegelni kell egyúttal azok szavahihetőségét, vajjon megbízhatók-e és egykorúak-e, mert csak is úgy válhatik belőlünk kritikai történetíró. Ha mindehhez hoz-závesszük még azt a már említett 12 kisebb közleményt, melyet e kö-tetben „levéltári mellék munkálatok“ címen ugyanannyi tárgyról írt, képzetet alkothatunk magunknak Kemény széleskörű tudásáról és tájé-kozottságáról, meg arról, mily változatossá tudta foglalkozását s ezáltal ez új folyóiratot is tenni.

A *Magazin* második kötete az előbbinél is érdekesebb cikkeket kö-zölt Keménytől. Mindjárt az első a Bákói püspökség s az ottani ferenc-rendi kolostor történetéről szól, helyreigazítván benne az irodalmunk-ban róluk elterjedt hibákat. Utána az 1494-i szebeni országgyűlésről ír. Erről eddig semmit sem tudtunk s az országgyűlés emlékét fenntartó oklevelet hasonmásban is kiadta mások tanuságául, sőt ezidőben ké-szített a szebeni jogakadémia hallgatói számára tíz diplomatikai meg-negy gyakorló táblát a magyar oklevélten elsajátítására, amiért a hall-gatók együttes levélben fejezték ki neki hálás köszönetüket.⁶⁰ A követ-kező füzetben az alkotmányos életnek hazánkban, Német-, Francia-, Angol- és Spanyolországban való azonos időben keletkezéséről érteke-zett, s utána a Franciaországba visszatért Valois Henrik lengyel király utódjául választott Báthory Istvánról, kiemelve, hogy csak így vált világtörténelmi alakká, míg ha itthon marad alig tudnánk róla egyebet annál, hogy egyszerű erdélyi fejedelem volt. Fontos kérdést érint kö-

⁶⁰ A szebeni joghallgatók 1846 április 24-én Keményhez intézett köszönő-levelét ld. *Kurz, Magazin* II. 119. l.

vetkező tanulmányában, a melyben kifejti, hogy a székelyek már a IX. században Erdélyben laktak s nem XII. századi telepések, míg bemutatott oklevelének tanúsága szerint Háromszéken még 1324-ben is éltek besenyők. Külön tanulmányt szánt az erdélyi „oláh” kenézségek történetének, a románok által fizetett tized mibenlétének, meg az erdélyi zsidóknak. Ezek mellett 4 apróságot és 8 könyvismertetést is írt a kötetbe, telve adatokkal és jóakarató újmutatásokkal.

Íme vázlatos, majdnem könyvészeti felsorolása annak, amit Kemény József a brassói *Magazin* két kötetében közölt s ami Mikó Imre szerint egytől-egyig jeles termékei a kútfő-bírálatnak és bírálatos történetírásnak. Kemény e munkásságát Mikó rendkívül nagyra becsülte. Emlékbeszédében az Akadémia nyilvános ülésén őszintén kinyilatkoztatta, hogy „ezen a téren történetírásunkban Katona halála után támadott hézagot betölteni oly hívatott, mint ő alig volt” más.⁶⁷ De ha Mikónak a lényegben igaza is volt, megfeledezett arról, hogy Katona írásmódja már Kemény idejében is meghaladott volt, s nálunk is tért kezdett hódítani az új iskola, amely feldolgozást nyújt s minden melles körülményt, avagy okleveles bizonyítékot jegyzetben közöl, ami szemnek, olvasónak egyaránt csinosabb volt. Ebben az esztétikusabb írásmódban Kemény József ugyan nem sokra vitte, ám nagy tudását és munkásságának jelentőségét az semmiben sem kisebbiti.

III.

Ezt a fontos és sokoldalú munkásságot jutalmazta a M. Tud. Akadémia is, midőn gróf Kemény Józsefet 1844 december 24-i ülésében tiszteletbeli s utána nemsokára igazgató-választmányi tagjává választotta. Ajánlói voltak Schedel Ferenc, Jerney János, Horváth Mihály, Szontágh Gusztáv, Kiss Károly és Teleki József hangsúlyozottan „Erdély történetei s múzeuma körül szerzett jeles érdemeiért” s a megválasztásáról hírt adó hivatalos levélből azt is megtudjuk, hogy az „tetemes szótöbbséggel” történt.¹

Kitüntetését a gróf 1845 augusztus 4-én szép beszédben köszönte meg. Ebben visszapillantást bocsát előre immár majdnem betöltött ötven esztendeje eseményeire, amelyek közül legmagasztosabbnak azt tartotta, hogy a Tudós Társaság 1831-ben tagjai sorába emelte. Aztán arra a közszájon forgó szemrehányásra igyekszik felelni, hogy alig ír valamit magyar nyelven. Elismeri e szemrehányás jogosultságát, de eljárását azzal okadatulja, hogy az *Erdélyország Történetei Tára* megjelenése után ösztönzésére a szászok — és bánatára nem a magyarok — értették meg, mily szükséges ismernünk hazánk multjának eseményeit, melyeknek oly nagy hatása volt a közéletre s hogy e multba csupán a történelem világító fáklyája fényénél tekinthetünk bele.

Az első komoly munkása e nemes feladatnak Schuller Károly nagyszabeni tanár volt 1840-ben megjelent történelmi tanulmányaival,

⁶⁷ Mikó emlékbeszéde (első lenyomatának) 430. l.

¹ Toldy Ferenc Kemény Józsefhez 1844 december 28-án; a M. Tud. Akadémia irattára 1844-iki 130. sz.

amit az 1841-ben megalapított Landeskunde-Verein folyóirata, az „Archiv“, meg egy rakás más könyv követett. Ezzel szemben a magyarok múltjuk megismerésében és feltárásában — ami nélkül a jelen nehezen érthető — hátramaradtak s a történelmet szolgáló három folyóirat: a Tudományos Gyűjtemény, a Nemzeti Társalkodó és a Tudománytár elnémított vagy megszűnt. E mellett Kemény szomorúan tapasztalta, hogy a szászok nem mindig higgadtak és elfogulatlanok a magyarokkal szemben, sőt szándékosan hamis adatokat terjesztenek rólunk külföldre is járó folyóirataikban. Ezért hazafias kötelességet vélt teljesíteni, midőn német nyelven igyekezett a tévedéseket eloszlatni, nyugodtan és megfontoltan, mert hisz — amúgy is kevés — magyar lapjainkat idegenben nem értik meg, szászaink pedig az utolsó erdélyi országgyűlésen elhangzott mérges nyelvviták óta nem is akarják olvasni. E meggyőződéséből kifolyólag indítá — bár névtelenül — harmadéve Brassóban a „Magazin“ folyóiratot is, hogy magában a szászok körében legyen egy tudományos lap, amelyben őket tévedéseikről alkalmilag felvilágosítani lehessen. Csillapítólag hatunk ezzel — úgymond — a felkorbácsolt kedélyekre is, mert nem szabad német nyelvű polgártársaink nemzeti érzését megtámadnunk s általa ellentéteket keltenünk, nehogy türelmetlenséggel vádoltassunk épp a szászok részéről, akik a múltban együtt éltek, szenvedtek és haltak velünk. Az ellentétek kiegyenlítődése úgy is elkövetkezik, miként eljön előbb-utóbb a magyar testvérhazával való unió órája is.² Ezt ő máskor is hangoztatta, de habár az unió érdekében először báró Wesselényi Miklós kezdett izgatni 1830-ban, kevesen tudják, hogy ennek a nagyfontosságú eszmének vele egyidejűleg Kemény József is lelkes híve volt. Ő persze az irodalomban szállt síkra érette, amennyiben „Erdélynek Magyarországhoz való függéséről“ cikket írt, szokása szerint bő okleveles anyaggal igazolván, hogy ez még akkor is igyekezett magához kapcsolni, midőn Erdély önállóvá vált.³ Cikkét tanulmányra bővítve, Kemény hat esztendő múlva újra fellépett e kérdéssel, sok elfeledt oklevéllel bizonyítván, hogy Erdélyország a mohácsi veszedelem előtt résztvett a magyarországi országgyűléseken s így ezen az alapon is természetszerű kiegészítő része volt Magyarországnak.⁴

Kemény tisztos, őszinte pesti beszéde alkalmas lehetett arra, hogy eloszlassa az iránta támadt neheztelést az akadémiások ama csoportjában, amelynek az ő német nyelven való irogatása nem tetszett. El is oszlatta talán, hiszen igazat kellett adnia minden tudós embernek Kemény ama korábbi kijelentésének is, hogy a tudomány nincs nyelvhez kötve.⁵ Ily magasabb felfogás mellett elnémíthatta beszédével azt

² Német fordításban a Blätter für Geist und Gemüth 1845. évf. 35—36. számában jelent meg, magyarul azonban sehol nincs nyoma, még az Évkönyvekben sem.

³ A „Nemzeti Társalkodó“ 1832-i II. kötete 401—413. lapján.

⁴ Erdélynek a mohácsi ütközet előtt való befolyása a magyarországi törvényhozáshoz és a'beli függéséről, az „Árpádia“ 1838-i III. kötete 1—82. l.

⁵ Ezt egy 1844 őszén megjelent cikke mondatának végén így fejezte ki: unbekümmert über die Nazionele Sprache, denn dass Wissen und die Belehrung ist an keine Sprache gebunden. (Kurz Magazin-ja I. k. 319. l.)

a hírlapot is, amely megszólta a miatt, hogy „látszat szerint már végkép a német nyelvet választotta munkálatai közegéül, holott éppen ő az, ki úgy kellemes és élénk, mint tudós és tanulságos közleményeivel a szendergő historiai érzéket nálunk felébreszteni leginkább segíthetné.“⁶ Csakhogy a reformkorszak tüzes újságíróit érvelése nem nyugtatta meg s ez lehet az oka, hogy akkor, mikor az Akadémiának még oly jelentéktelen üléséről is hasábokat írogattak, Kemény beszédéről egyetlen lapunk sem vett tudomást, hogy pedig ne kelljen róla szólni, még magáról az ülésről sem emlékeztek meg. Hírlapjaink e magatartása indokolatlan volt s azt csakis sokszor túlzásba eső nácionalista szellemük értetheti meg. Hiszen Kemény nem volt kimondottan aulikus és német írásaival valóban a közcélt szolgálta. Az ellene kiélezett szemrehányást pedig elnémíthatta volna avval is, hogy székfoglalóján kívül egyúttal a nyelvtudományi osztályban is két előadást tartott: egy régi magyar ismeretlen nyomtatási zsenyééről,⁷ meg Szenczi Molnár Albeiről, kinek iratait ekkoriban szerezte volt meg,⁸ felajánlván azokat ajándékkul az Akadémiának,⁹ amit méltán nagy meglepetésnek szánt és tartogatott.

Kemény agyonhallgatott ünnepi beszéde azonban sajátosképpen a szászok körében keltett visszatetszést. Benigni József sértőnek vette egyik jegyzetének vele foglalkozó néhány sorát és visszautasította azt a felfogását, mintha lapjában nemzeti gyűlöletet szítana. Ez őt annyival inkább bántotta, hogy az általa nagyrabecsült tudós Kemény József szájából hangozott el olyan testületben, amely a nemzet legtanultabb férfiaiit egyesíti magában, s hogy ő — Benigni — oly családból származik, amely Magyarországnak a török iga alól való felszabadulása harcaiban vérehullatásával küzdött, maga pedig közel félszázada harcol a nyilvános élet terén a haza felvirágzásáért; bár nem tagadja: nyílt ellensége az ultramagyaroknak és magyarománok törekvéseinek, amelyek kerékkötői a nemzeti haladásnak és annyi ellenségeskedést okoznak az egymásra utalt nemzetiségek közt.¹⁰

Válaszában egy hónap mulva Kemény avval védekezett, hogy beszédének fordítása nem elég hű, mert ő Benigniről csak annyit mondott, hogy „néhány állításai szintúgy, mint néha egyéb hírlapi írogatásai is nemzeti ingerültséget okoznak.“ De az általa felvetett kérdésben bővebben tárgyalva is fenntartja Benigni munkásságáról írt felfogását, mert durva, csiszolatlan kifejezéseivel bizony nemhogy csillapítaná, — mint ő gondolja — hanem még inkább izgatja a kedélyeket. Am, ha Benignit Kemény jogosult bírálata sérti, azt a tanácsot adja neki, hogy mérsékelje magát a jövőben és mérlegelje jól szavait, amelyekkel egy olyan nemzetet illet, amelynek kebelében békésen és tiszteletben él.¹¹

⁶ A Budapesti Híradó 1844 július 16-i száma 39. l.

⁷ Ugyanott az 1845 augusztus 7-i 228. sz. 89. l.

⁸ A 343 iratot tartalmazó Molnár-kötetét Kemény József 1845 június havában szerezte Nagyenyeden, özvegy Szathmári Pap Zsigmondnétól; *Kurz Magazinja* II. k. 415. l.

⁹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VIII. k. 9. l.

¹⁰ Benigni válasza „Zeitungswelt“ címen a *Der Siebenbürger Bote* 1845 szeptember 19-i száma 293. l.

Kemény rosszul fordított szavairól adott felvilágosítása teljesen megnyugtatta Benignit, annyival inkább, mert ő — úgymond — Keményt sohasem számította az ultramagyarok közé; hogy pedig cikkeiben néha szenvedélyes, az onnan van, hogy erre a szenvedélyességre politikai ellenfelei izgatják.¹²

Ezzel vége szakadt vitájuknak. S ha Keménynek nem is sikerült Benigni szenvedélyességén változtatni, ő, a konzervatív főúr, továbbra is síkra szállt mindig, valahányszor hazáját és uralkodó fajtát bántalmazták. Ezzel Kemény nagy szolgálatot tett nemzetének, habár az ilyes publicistikai irogatás nem neki való volt. Ez őt lelki nyugalomban, adat-kutatással összekötött mindennapos kedves munkájában s az új ismeretek felderítésével járó gyönyör csendes élvezetében zavarta. Lám, miért kelle a fenti rövid újságcikk megírásához is teljes négy hét! Neki életének minden perce drága volt, hisz kutató szelleme állandóan valami új adatismeretet termelt, aminek közlésével vagy megírásával egyeseket megörvendeztetett vagy az irodalmat gazdagíthatta. Az egész 1839-ik év folyamán „májdugulás“ kinozta, de amint egészsége javult, munkakedve is feltűnően megnövekedett s az kivált az Akadémiával való összeköttetése fejlesztésére ösztönözte. Így 1840 tavaszán felküldte Ádám János kolozsvári kereskedő-polgár 1606-ból való elégiáját és más írásait, amelyek kinyomatását Döbrentei Gábor javasolta.¹³ Kiadásukat Toldy Ferenc vállalta magára a Tudománytárban, aki egyben azt is közlé Keménnyel, hogy amily élénk örömmel és tanulással olvasta a „Nachlese“ első füzetét,¹⁴ annyira sajnálta, hogy a benne lévő cikkek nem magyarul s nem az Akadémia folyóiratában láttak először napvilágot.¹⁵ A következő év elején a Kolozsvár külső falainak lebontásakor előkerült, állítólag 1482-i magyar sírkőről és egyéb régiségekről írt tanulmányát mutatták be,¹⁶ amelyeknek rajzát Nagyajtai Kovács István nyújtotta be kiegészítőleg bővebb hozzászólással.¹⁷ Egy hónap mulva meg már Döbrentei útján ajánlta fel az Akadémiának Temesvári Pelbárt szentbeszédeinek 1489-i ritka kiadását, amelynek értékét különösen emelé az a körülmény, hogy a XXXII. levél alján, a Szent Istvánról szóló beszéd végén, három sornyi egykorú magyar bejegyzés van,¹⁸ ami oly feltűnést keltett, hogy rögtön elhatározták annak hasonmásban való közlését.¹⁹

¹¹ Kemény „Leitende Antwort“ cím alatti felelete a *Blätter für Geist* 1845 október 20-i száma 321—3. l.

¹² Benigni viszonzválasza a *Siebenbürger Bote* 1845 november 14-i sz. 257. l.

¹³ Az 1840 április 21-i heti ülés jegyzőkönyvéből; az Akadémiai irattár 1840-i 17. sz.

¹⁴ Ez a már idézett *Nachlese* című kis füzet még 1840-ben Kemény József ösztönzésére s nyilván az ő költségén is jelent meg Brassóban.

¹⁵ Toldy Ferenc Keményhez Pestről, 1840 június 2-án. (Fogalmazvány.)

¹⁶ M. Académiai Értesítő 1841-i I. k. 44. lapja az 1841 március 29-i kisgyűlés lefolyásáról.

¹⁷ Nagyajtai Kovács István felterjesztése Kolozsvárról, 1841 június 13-áról; Akadémiai irattár 1841-i 37. sz.

¹⁸ Döbrentei Gábor Budán, 1841 április 19-én kelt levelével nyújtotta be őket az Akadémiának; Irattár 1841. évi 4. sz.

¹⁹ Az 1841 április 26-i kisgyűlésről szóló jegyzőkönyv szerint; M. Académiai Értesítő 1841-i I. k. 52. l.

Ilyen s ehhez hasonló dolgok foglalkoztatták Kemény Józsefet gerendi otthonában, amelyben ha egyes hírlapok magyar-ellenes kifakadásai pillanatnyilag néha bosszantgatták is, csendes napjait tudományos hírek s olykor jóleső kitüntetések tették kellemessé. Ilyen érte például a bécsi Császári Tudományos Akadémia részéről, amely őt 1847 május 14-én rendes tagjai közé sorozta.²⁰ Az előbbi év őszén tette Keményt tiszteletbeli tagjává a mainzi Történelmi és Régészeti Egylet is,²¹ 1847 végén pedig a Római Régészeti Levelezések Intézete,²² míg hat év múlva a párizsi akadémia választá tagjává, bár a bécsi császári kormány e tagság elfogadását nem engedte meg.²³

A hazai egyesületek közül 1844 október 8-án a Természettudományi Társulat választotta tagjává²⁴ s ezenkívül választmányi tagja volt a nagyszombati Landeskunde-Vereinnak.²⁵ Mint ilyen, hűségesen résztvett e tevékeny egyesület tárgyalásaiban, 1845-i nagygyűlésén pedig ő lett a történelmi szakosztály elnöke²⁶ és ő képviselte azt a Magyar orvosok és természetvizsgálók 1847-i soproni vándorgyűlésén is.²⁷ Ezeket a vándorgyűléseket különben is rendkívül szerette, úgyhogy kezdve az 1843 nyarán Temesvárt lefolyt gyűlésen, egymásután megjelent a kolozsvárin, pécsin, kassain és sopronin, eleinte a gazdasági, majd a természetrajzi szakosztályokban. E hosszú kirándulásaira élénk tudásvágya vezérelte, hogy megismerje hazájának még nem látott részeit s az a nemes törekvés mozdította ki kényelmes otthonából, hogy példaadásával másokat is buzdítson arra, hogy a haza szellemi és anyagi művelődése iránt érdeklődjenek s azt telhetőleg szolgálják. Ezért még felolvasást is tartott a pécsi gyűlésen a kolumbácsi legyekről,²⁸ sőt ebédet is szokott adni a gyűlés nevezetesebb tagjainak tiszteletére. Utazni amúgy is nagyon szeretett. De mivel jóformán csak olyan helyekre vágyódott, ahol egyúttal kutatható is, Bécsen és Ausztrián túl nem terjedtek útjai. Üdülés végett csupán Karlsbadot meg Badent kereste fel többször fürdői kedvéért, de oda sem ment soha könyv és írás nélkül. Ez útjairól kézirati köteteinek előszavai is tanuskodnak. Ezek tájékoztatnak hosszabb bécsi tartózkodásairól, amelyek például 1822

²⁰ Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XI. k. (Wien, 1864) 154. lapján, miután életrajzát öt lapon át közli.

²¹ Az 1846 október 21-én kelt díszoklevelet a „Verein zur Erforschung der Rheinischen Geschichte und Alterthümer“ Mainzban kelt 1846 november 5-i elismerő levéllel küldte meg Kemény Józsefnek.

²² Az „Istituto di corrispondenza archeologica“ titkára, Dr. Henzen Vilmos Rómából írt 1848 január 10-i levelében kérde Keményt, hogy megkapta-e már diplomáját?

²³ Kemény József levele alapján.

²⁴ Dr. Kovács Sebestyén társulati titoknok 1845 január 23-i értesítéséből.

²⁵ Vass József adata id. emlékbeszédéből, a Kolozsvári Közlöny 1857. évf. 396. l.

²⁶ E Szászsebesen, 1845 június 6-án tartott ülés lefolyásának ismertetése a Blätter für Geist 1845. évf. 213. l.

²⁷ Mellérendelt társai voltak: Dr. Gottfried Müller, Eugen von Friedenfels és Michael Fuss. Küldetésükről írt 15 lapnyi együttes jelentésük a nagyszombati Báro Brukenthal-Múzeum könyvtárában.

²⁸ Az úgynevezett kolumbácsi legyekről. *A magyar orvosok és természetvizsgálók... munkálatai* VI. k. (Pécs, 1846.) 90—93. l.

február végétől 1823 elejéig, 1832 május közepétől augusztus 26-ig, 1834 októberében egy hónapra, 1835 november 1-től 1836 április végéig és 1845 augusztus havában pár hétre terjedtek.

Ez a gyakori bécsi út bizony elég sok alkalmatlansággal járt, ha meggondoljuk, hogy még a karlsbadi kúrára menéshez is engedélyért kelle a gubernium útján folyamodni, miként azt 1831 július 6-án tette. Ám ez utakat s a velük kapcsolatos szórakozást a változatosság s az életművészetéről vallott magasabb felfogása is megkövetelték s nem bánta akkor sem, ha őket olykor holmi vesztegzárral járó internálás is zavarta, mint például a nagy kolera idején, 1831 nyarán, amikor Kemény Józsefnek augusztus havában három hetet kellett vesztegelnie a brucki Contumaz-táborban huszonkettőmagával. Idejük azonban kellemesen telt, mert a társaságban volt a Königsberg-család, Litomsky lengyel nemes családja, három angol, egy török úr, meg néhány francia nő, sőt Schwarz Károly udvari színész. Ez a kényszerű tartózkodás persze sok pénzbe került, mint maga az út is. Így például (Kemény feljegyzése szerint) a Biasini-féle póstakocsin Kolozsvárról Pestre négy hely ára 72 forint volt 1845 júliusában, három év múlva meg Szolnokról haza Kolozsvárra két helyért 38 frt 28 krajcárt kelle fizetni. No de, eleget takarékoskodhatott otthon Gerenden, ahová Kemény őszire mindenünnen igyekezett hazatérni s egész tavaszig dolgozott, ki sem mozdulva házából.

